

Den Heliga Birgittas uppenbarelser som skildring av 1300- talets vardag

Janken Myrdal

Birgitta Birgersdotter är 2003 års jubilar i Sverige. Hon dog 1373 och var då cirka sjuttio år, alltså har man antagit att hon föddes 1303.

Hon var dotter till en av rikets mäktigaste män, Birger Persson som var lagman i Uppland. Sannolikt växte hon upp på Finsta gård på upplandsslätten. Hennes mor var Ingeborg Bengtsdotter, som tillhörde dåtidens kungliga ätt, den som idag brukar kallas "folkungarna". År 1314 då modern avlidit flyttade Birgitta till Aspanäs gård i Östergötland där hennes moster Katarina bodde, morbrodern Knut Jonsson var lagman i Östergötland.

Birgitta giftes bort ung som nästan alla kvinnor vid denna tid, och hon var cirka tretton år gammal då hon år 1316 blev gift med Ulf Gudmarsson på Ulvåsa i Östergötland. Som husfru på Ulvåsa fick Birgitta åtta barn på ett tjugotal år. Hon måste ha fått ett barn vartannat år.

År 1330 blev maken lagman i Närke, och vid denna tid umgicks Birgitta i kungafamiljen och kände särskilt kung Magnus nyinflyttade drottning Blanka väl.

När hon närmade sig fyrtioårsåldern tog hennes religiösa kallelse allt mer över i hennes liv. År 1339 vallfärdade ma-

karna till Trondheim, och 1341–1342 till Santiago de Compostella i Spanien. När de kom hem flyttade de till Alvastra kloster där de bosatte sig och 1346 dog hennes make.¹⁾ Vid denna tid och därefter, efter ca 1344, fick Birgitta en serie uppenbarelser som hon skrev ned eller lät skriva ned. Kaniken Mathias i Linköping hade blivit hennes förtrogne, mer om honom nedan.

Hösten 1349 flyttade Birgitta till Rom och inledde på allvar sitt arbete för att starta en ny orden. Hon återvände aldrig till Sverige. Åren 1371–1373 vallfärdade hon till Jerusalem och dog strax efter sin återkomst på sommaren 1373.

Året därefter fördes hennes kvarlevor till Sverige, och hennes klosterstiftelse fick detta år en väldig framgång och blev snart en ideologisk och ekonomisk maktfaktor i Sverige. Birgitta Birgersdotter blev helgonförklarad 1391.

Förutom som helgon och stiftare av en religiös orden är Heliga Birgitta känd framförallt genom sina hundratals bevarade uppenbarelser. Dessa gör henne till Sveriges genom tiderna mest berömda författare (vid sidan av Olaus Magnus, Selma Lagerlöf och kanske också August Strindberg).

För många år sedan (1985) skrev jag i min avhandling, som behandlade medeltidens åkerbruk, att:

”Heliga Birgitta kan med rätta betraktas som vår första folklivsskildrare. En spännande forskningsuppgift vore att med hjälp av Birgittas skrifter rekonstruera den verklighet som omgav en högadlig kvinna på en storgård i början av 1300-talet”.²⁾

Det visade sig att denna formulering kunde missförstås. Jag menade inte att Heliga Birgitta satte sig att skriva sina uppenbarelser med målsättningen att beskriva folklivet, inte heller att hon i sina liknelser strävade efter att exakt återge den omgivande verkligheten. Det jag syftade på var det som sägs några rader tidigare i min text, att Heliga Birgitta i sina religiösa uppenbarelser använde sig av och påverkades av den omgivande verkligheten.

Anledningen till att jag nu återvänder till denna fråga är att jag avser att skriva om medeltidens boskapsskötsel, som en pendang till avhandlingen om åkerbruket. I en sådan undersökning kommer uppenbarelserna att spela en viktig roll som källa. Heliga Birgitta hämtade nämligen många liknelser från denna sfär av livet, men flera av dessa liknelser har – eller tycks ha – förebilder i Bibeln.

Under medeltiden får vi skriftligt källmaterial i allt större omfattning, men det är ännu så sparsamt med belägg att den forskare som arbetar med kulturhistoriska frågor måste använda i stort sett alla existerande belägg. Detta innebär att man måste använda även belägg som finns i en helt annan kontext än det ämne som skall behandlas. Detta ställer särskilda källkritiska problem, som är specifika för medeltidens kulturhistoria. (För en äldre tid finns inga skriftliga källor alls, för en senare tid blir källorna så utförliga att man allt mer kan begränsa sig till de källor som faktiskt behandlar det som undersöks.)

De flesta bevarade medeltida texter hade ett religiöst syfte, och den som fors-

kar i medeltidens kulturhistoria måste nyttja dessa på ett sätt som de, vilka utforskar senare perioder, inte alls behöver. Det finns ingen anledning för den som forskar om 1800-talets jordbruk att använda liknelser i dåtidens religiösa litteratur för att förstå vilka nya redskap som infördes. Medeltidsforskaren däremot måste använda denna typ av belägg eftersom de är de enda som står till buds. Detta kräver att man försöker se igenom den religiösa bestämningen, vilket inte är ett förnekande av texterna som religiösa och inte heller ett försök att profanera dem. (I viss mån har dessa källkritiska problem relevans även för vår nutid, nämligen då man undersöker något som aldrig omtalas öppet, exempelvis sådant som är starkt tabubelagt.)

Man måste både behålla texternas huvudavsikt, och samtidigt försöka avlocka dem de ledtrådar de ger rörande helt andra förhållanden. Carlo Ginzburg har på ett inspirerande sätt visat hur man genom att iaktta det förbisedda, det till synes oväsentliga, kan komma åt en undertext.³⁾ Men Ginzburgs sökande efter det förbisedda räcker inte som metod, de iakttagna ledtrådarna måste friläggas genom att det klargörs huruvida olika influenser har påverkat texten eller ej. Det mesta av tidigare sådan forskning har inriktats på den negativa aspekten, dvs att klarlägga hur Bibeln och andra religiösa skrifter och lärofäder påverkat Birgitta Birgersdotter. Färre har försökt använda både en positiv och negativ angreppspunkt och även försöka klarlägga huruvida Birgitta använder sina egna erfarenheter för att utforma sina texter. Att

försöka utveckla en metod för en sådan undersökning är denna artikels huvudsyfte. (Jag har fått synpunkter och förslag till förbättringar från Birger Bergh, Göran Bäärnhielm, Ingrid Söderlind och Clas Tollin.)

Artikels uppläggning

Artikeln består av tre delar. Inledningsvis kommer en redovisning av forskningsläget och av den metod jag avser använda, därefter följer en katalogdel med tabeller (eller snarare uppställningar) som redovisar och kommenterar de liknelser jag använder, avslutningsvis kommer en sammanfattning med resultaten och värdering av den metod som använts. Den som vill kan nöja sig med att läsa första och sista delen av artikeln. Katalogdelen är dock enligt min mening nödvändig för att en helhetsanalys skall kunna göras.

I katalogdelen går jag genom och diskuterar mera utförliga liknelser som rör hushåll och vardagslivets produktion. Sammanlagt finns cirka 700 uppenbarelser, var och en av dessa innehåller ett antal liknelser. Bland dessa tusentals har jag valt ut över hundra som ställs upp i tabellerna nedan och som diskuteras. Dessa hundra har valts bland ett större antal som visserligen nämner de teman som här tas upp men där liknelsen har förkastats som mindre lämplig för detaljanalys.

Uppenbarelserna trycktes 1492 på latin, och denna första tryckta utgåva kallas Ghotan-editionen (efter boktryckaren). De fornsvenska texterna samlades till en tryckt utgåva under senare delen av 1800-talet. På 1950-talet kom en översättning, gjord av Tryggve Lundén, till

nusvenska, i huvudsak byggd på den latinska texten i Ghotan-editionen. En textkritisk utgåva av den latinska texten har utkommit 1956–2002.⁴⁾

Formalia

Först några ord om formalia:

Alla hänvisningar nedan till Heliga Birgittas uppenbarelser anger bok och kapitel enligt den moderna textutgåvan av den latinska texten. När jag skriver 4:46 avses således bok 4 kapitel 46. Jag anger också som regel sidhänvisning till Tryggve Lundéns översättning av alla uppenbarelserna. Denna kom i fyra band 1957–1959, och jag hänvisar till både band och sida vilket underlättar eftersökandet av de ibland kortfattade liknelserna i uppenbarelser som kan vara ganska långa och sträcka sig över ett antal trycksidor.

Det finns dock en del ytterligare detaljer när det gäller formalia. Större delen av Birgittas uppenbarelser blev redan på 1300-talet, av redaktören, den spanske exbiskopen Alfonso, indelade i åtta böcker. För de flesta av dessa är hänvisningen oproblematiske.

Men det finns några avvikelser. För bok fem, som kallas Frågornas bok, finns dels ett antal frågor uppdelade i olika avsnitt (som kallas spörsmål i Lundéns översättning) och svaren på dessa frågor, dels ett antal uppenbarelser. Här använder jag två olika slags hänvisningar. Den ena gäller vilket frågeavsnitt och vilken av frågorna/svaren inom detta avsnitt som avses. Det blir därför tre siffror, exempelvis 5:3:1, vilket avser bok 5, avsnitt (spörsmål) 3 och fråga 1 inom detta avsnitt.

(Detta är något mer precist än den vanliga hänvisningen till "5 int 3", som skall utläsas *5 interrogatio 3*.) Den andra hänvisningen är till uppenbarelserna, och här har jag lagt till "rev" som syftar på det latinska *revelationes*.

Några uppenbarelser, som inte hade tagits med av redaktören Alfonso, samlades i en särskild bok. Dessa anges nedan med beteckningen "Ex" som syftar på *extravagantes*, dvs "bifogade" uppenbarelser. I Ghotan-editionen ingick också "Ängels lovsång", som utgör en samling läsestycken för nunnorna. Denna förkortas vanligen, och även här, med "SA" vilket står för den latinska beteckningen *Sermo Angelicus*. Därtill kommer hennes klosterregel, "Frälsarens ordensregel", som nedan förkortas med "RS" efter latinets *Regula Salvatoris*. (Ytterligare en textsamling är "Fyra böner", på latin *Quattuor Orationes*, men från dessa har jag inte hämtat några liknelser.)⁵⁾

I varje tabelluppställning nedan över liknelser anges först kapitel i den latinska versionen. Därefter anges band och sida i Lundéns översättning.

En viktig upplysning är när och var uppenbarelserna ingavs, antingen i Sverige eller efter det att Birgitta lämnade Sverige på hösten 1349. Alla uppenbarelser som ingivits från hösten 1349 och senare i Italien eller på resa till det heliga landet har markerats med ett "i". Med ett "?" anges att uppenbarelserna är odaterade. Uppgifter om dessa förhållanden har hämtats från Tryggve Lundéns översättning. Övriga uppenbarelser är ingivna i Sverige 1344–1349 och har inte markerats särskilt.

Beskrivningen av innehållet är nedkortad och jag nämner i tabellerna inte symboliken eller den andliga tanke som liknelsen avser att illustrera. Orsaken är huvudsakligen att tabellerna annars skulle bli allt för omfattande.

Jag har i första hand utgått från Lundéns översättning. Men när särskilda ord skall konsulteras har jag jämfört med den textkritiska latinska utgåvan som nyligen avslutats. Denna är utgiven i *Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Ser. II. Latinska skrifter* (1956–2002), men jag hänvisar till de enskilda utgivarna. Jag har också jämfört med den fornsvenska utgåvan som kom i mitten av 1800-talet och utgavs av G E Klemming samt ett par senare utgåvor av enskilda handskrifter. I den fornsvenska versionen är kapitelindelningen ibland anorlunda än i den latinska, men Klemmings utgåva har korshänvisningar.

Tidsskikt av konkretion

För kulturhistorien utgör det dokumentära materialet, som skrivelser och räkenskaper, kärnan. I de tusentals bevarade breven finns uppgifter om jordpriser, inventarier etc. Men det litterära materialet, i vid mening, spelar också en viktig roll.

Det första skiktet av utförliga texter om kulturhistoriens detaljer kommer med landskapslagarna från 1200-talets senare del. Här är huvudsyftet för textens konkretion att illustrera lagens paragrafer med exempel. Att använda denna källa för kulturhistoriska undersökningar ställer därför särskilda problem vad gäller representativitet och influenser.

Nästa tidsskikt, 1300-talets början till dess senare del, ger oss ett större urval av litterära texter med Eufemiavisorna, Erikskrönikan och fler religiösa texter, till vilka Heliga Birgittas omkring 700 uppenbarelser från mitten av 1300-talet kan räknas. Hennes texter skiljer sig dock från de flesta andra samtida texter genom att de, i liknelserna, ger detaljer ur vardagslivet.

Från 1300-talets slut fram till början av 1500-talet ökar antalet litterära källor som kan användas för att belägga kulturhistoriska detaljer, var och en med sina specifika källkritiska problem: den äldsta ordspråkssamlingen med ett tusental ordspråk från slutet av 1300-talet (dock sammanställd i Danmark); över 600 mirakelberättelser med tyngdpunkten från slutet av 1300-talet till senare delen av 1400-talet; medeltida översättningar som ofta är parafraaser med inskjutna tillskott.

En källgrupp från senmedeltiden som ligger nära Heliga Birgittas uppenbarelser är de medeltida predikosamlingarna. Dessa innehåller liknelser av samma slag som dem vi finner hos Birgitta (och de är ofta hämtade från henne). Roger Andersson har i ett par böcker behandlat de tusentals predikningar som är bevarade från Vadstena kloster mellan 1300-talets slut och 1500-talets början. Även om hans undersökningar i hög grad handlar om hur dessa predikningar influerats av utländska förebilder, av Bibeln och av andra källor betonar han också att de kan användas som en kulturhistorisk källa och att de innehåller ett eget nyskapande i en

muntlig berättartradition.⁶⁾ Hans metod är huvudsakligen att genom uteslutningsmetoden se vad som inte kommit från Bibeln eller andra förlagor.

Litteratur som har som sitt egentliga syfte att behandla vardagslivet börjar komma först i början av 1500-talet, främst Hans Brasks gårdsfogdeinstruktion och Peder Månssons (fria) översättning av Columellas skrifter om jordbruk. Det är emellertid först i eftermedeltida texter, från senare delen av 1500-talet, som de stora beskrivningarna av svenskt folkliv och vardagsliv kommer, som både är (förhållandevis) självständiga i sin beskrivning och som har ett uttalat syfte att beskriva vardagslivet. Främst bland dessa verk är Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* och Per Brahes hushållsbok *Oeconomia*.

Birgittas uppenbarelser ger oss i sina liknelser ett tidsskikt som sträcker sig tillbaka till tiden före digerdöden, till ett samhälle och en vardag som ligger före den chock som förändrade samhällsstruktur och produktion. Om man därför kan visa att hon i viss mån har hämtat liknelser från sin omgivande verklighet är detta av betydelse för utforskandet av svensk kulturhistoria.

Diskussionen om Birgitta som vardags-skildrare

Eftersom Heliga Birgitta inte bara är en av de mest kända personerna i svensk historia utan också en av våra första stora litterära gestalter finns en omfattande forskning kring hennes liv och verk. Till jubileumsåret år 2003 ökades bokmängden med ytterligare några titlar.

Frågan om uppenbarelserna som beskrivning av 1300-talets Sverige har inte spelat någon central roll i Birgitta-forskningen, men den har tagits upp. Som alltid i humanistiska diskussioner slår pendeln långsamma slag med en diskussionssomgång per årtionde eller vart annat årtionde.

Den som först mera utförligt tog upp frågan om vardagslivet i uppenbarelserna var Emilia Fogelklou i skriften *Bortom Birgitta* från 1941, med olika uppsatser rörande Heliga Birgitta. En av uppsatserna handlar om Birgittas havandeskaps- och födelsebeskrivningar med en redogörelse för dessa uppenbarelser (baserad på den fornsvenska utgåvan i Klemming 1857–1884), och en jämförelse med etnologiskt material. Fogelklou konstaterar att Birgitta drog in barnsbörd i gudsvärlden, medan kyrkan normalt inte förstått sig på denna del av livet.⁷⁾

En annan av uppsatserna behandlar ”Hushållskultur och andlig odling”. Här finns inte samma noggranna redovisning av belägg och Fogelklou blir näst intill skönlitterär när hon skall visa hur Birgittas liknelser handlar om en medeltida storgård:

”Med Birgitta gå vi in i klädkammaren. Hon tar på linet, det är så ’blöt och lint’ att ha ’vid barna kroppin’ och det blir renare och vitare, ju mer det tvätas. Arbetsfolkets skinnkjortlar få också en vänlig blick: de skyddas för kölden och tjäna blygsamheten.”⁸⁾

Birgitta går i badstuga, trädgård, bigård; hon besöker lador och verkstäder. Vid vattnet ser hon kläder sköljas.

”Omsorgen om bönder och husfolk, sjuka och fattiga hör till en frugas givna värv”.⁹⁾ Fogelklou anlägger ett kvinnoperspektiv, och hon säger att med Birgitta lyfts denna hushållsvärld upp i den litterära kulturvärlden.

Fogelklous perspektiv fick inget större genomslag i den vetenskapliga litteraturen, sannolikt på grund av hennes romantiserande och okritiska hållning till materialet.

Nästa gång denna fråga togs upp var 1966 hos Birgit Klockars i hennes avhandling om hur uppenbarelserna hade påverkats av den intellektuella värld som Heliga Birgitta befann sig i. Birgit Klockars försöker sortera upp vad som är Heliga Birgittas egna originella bidrag, respektive vad som är lån. Metoden är att identifiera de citat och hänvisningar som Birgitta själv anger men också att försöka belägga andra citat eller influenser.

Bibeln har en central roll som inspirationskälla, men Klockars visar att i de uppenbarelser som ingavs i Sverige är bibelcitaten färre än vad de senare blev.¹⁰⁾ Ett fornsvenskt legendarium (översatt från *Legenda aurea*) är en annan inspirationskälla och bland författare spelar Henrik Suso med *Boken om den eviga visheten* en särskild roll.¹¹⁾ Klockars tillmäter dock Birgitta en egen skapande förmåga. Kunskapsområden där Birgitta använt sig av egna erfarenheter var djurbilder och läkemedel.¹²⁾ Visserligen var hon helt inriktad på det andliga, men:

”I den mån hon använde sig av det profana vetande som hon trots allt hade inhämtat ur böcker eller med sin vakna iakttagelseförmåga, var det för

att finna bilder eller allegorier som illustrerade andliga sanningar.”¹³⁾

Klockars skrift avslutas med flera register, varav ett över identifierade belägg från Bibeln och andra litterära förlagor, samt ett sakregister till uppenbarelserna. I detta sakregister hänvisas till kapitel i den latinska utgåvan. Dessa register är en viktig startpunkt för den som skall använda uppenbarelserna som kulturhistorisk källa.

Bara några år senare kom nästa inlägg, av Sven Stolpe i hans Birgittaböcker. Han värjer sig mot tanken att Birgitta varit engagerad i storgårdens skötsel. Liknelserna som hon hämtar från lantbruk och kreatursskötsel:

”gör onekligen på en modern läsare ett bondskt intryck, och många skildrare har i dem tyckt sig se bevis för att Birgitta egentligen var en bondmora från Östergötland, väl förtrogen med lantlivets alla sysslor.”¹⁴⁾

Stolpe anför att Birgitta liknat sig själv vid en ost, som formas i en ostform. Dels hänvisar han till Bibeln, Job 10:9–10 med en liknelse om osttillverkning som Stolpe menar är förlagan för Birgittas liknelse. Dels menar Stolpe att Birgitta var influerad av tiggarmunkarnas predikningar och att nästan alla hennes exempel återfinns i predikosamlingar. (Nämnas kan att Klockars inte ser denna parallell med Jobs bok och osttillverkning.)

Det avgörande argumentet för Stolpe är dock Birgittas sociala och ekonomiska ställning, som inneburit ”att hon sannernigen inte kan ha haft något konkret att skaffa med ladugård, ysteri, stall och fiske”.¹⁵⁾ Han menar att hon varken mjöl-

kade eller ystade, istället gav hon order till tjänare. Stolpes huvudinvändning kan förefalla en smula löjlig, eftersom en husfru på en storgård betraktades som en arbetsledare och måste ha varit väl insatt i de arbeten som pågick. En kontroll med 1600-talets hushållsböcker klarlägger detta, och förhållandena har knappast varit annorlunda tidigare. Man skulle kunna tänka sig att Birgitta varit andligt inriktad och dragit sig undan från allt praktiskt, men det vi känner från hennes livs historia framhäver inte något sådant.

En intressantare invändning gör Stolpe närmast i förbigående när han, med hänvisning till Gunnar Ekelöf, skriver att diktaren i sina liknelser måste låta diktens egen logik stå över verklighetens.¹⁶⁾

Med Klockars avhandlig och särskilt med Stolpes tolkning hade diskussionspendeln slagit över mot att Heliga Birgittas liknelser *inte* kunde användas som kulturhistorisk källa.

Nästa omgång i denna långsamma diskussion kommer med min avhandling 1985, där jag gör det påstående som anförts inledningsvis och därefter använder uppenbarelserna (dock i tämligen begränsad omfattning). Detta utlöste ett genmäle från Anna Götlind, som arbetade med en avhandling om hur man kunde studera medeltida teknik. I en uppsats i *Scandia* 1990, omtryckt i engelsk översättning i hennes sammanläggningsavhandling från 1993, tar hon upp Heliga Birgittas uppenbarelser. Detta kapitel är delvis motiverat av att äldre teknikhistoriker använt sig av en av

uppenbarelserna för att diskutera masugnens införande, men framförallt på grund av det hon betraktar som ett vårdslöst användande av uppenbarelserna vilket mitt synsätt öppnar för.

Hon vill i sin undersökning se om uppenbarelserna är enbart religiösa metaforer eller om de är baserade i personliga erfarenheter.¹⁷⁾ Med Klockars menar hon att många av uppenbarelserna är hämtade ur Bibeln, och Götlind väljer därför fyra liknelser som inte är hämtade ur denna skrift. Metoden är att undersöka huruvida Birgitta kan ha haft personlig erfarenhet av det hon beskriver. Götlind tar sin utgångspunkt i en liknelse, i 4:7, som har ansetts handla om en masugn men som i själva verket handlar om en guldsmed.

De fyra exemplen handlar om glasblåsare, om ett mekaniskt ur, om magneter som används i sjöfart och om en guldsmeds ugn. Samtliga kan betecknas som medeltida högteknologi, och Götlinds slutsats blir att Birgitta inte kan ha haft personlig erfarenhet till grund för sina liknelser. Glasblåsning förekom knappast, det mekaniska uret kan hon kanske ha sett men knappast förstått hur det fungerar (med viktod), magneter för sjöfart har hon inte heller haft möjlighet att se eller förstå. Det sista fallet, som handlar om en guldsmed och inte en masugn, kan hon däremot enligt Götlind ha haft personlig erfarenhet av.

Anna Götlinds metod är i grunden sund, men hennes urval av liknelser gör att hon undviker allt det som Birgitta kan antas ha varit ansvarig för. Detta var också min huvudinvändning i det svar jag

skrev.¹⁸⁾ Förutom ett antal belägg på mera vardagliga liknelser tog jag också upp Sven Stolpes ostliknelse, och visade att det är en helt annan typ av osttillverkning som avses i Bibeln är den Birgitta beskriver.

Den metod Götling föreslår är bara ett första steg. Den är inte alls tillräcklig för att vi skall kunna lösa frågan om uppenbarelsernas verklighetsanknytning, ens vad gäller högteknologi. Man kan inte utan vidare utgå från att Birgitta inte begrep eller var intresserad av högteknologi. När hon skriver om ett mekaniskt ur att det "liksom lodet i ett urverk närmade sig sitt märke" kan det vara så att hon förstod att mekaniska ur, som var en nyhet vid denna tid, faktiskt drevs av ett lod (Heliga Birgittas uppenbarelser kap. 8:48, ingiven i Italien, se Lundén 1957–59 3 s 306).¹⁹⁾ Det är inte heller säkert att Birgitta ens i sina första uppenbarelser från 1340-talet enbart utgick från den högteknologi hon mött i Sverige, exempelvis reste hon till Santiago i Spanien 1341–1342 och kan ha tagit intryck av det märkvärdiga hon då såg (som man alltid gör vid resor). Men Götling har rätt i att någon huvudkälla till sin tids högteknologi kan uppenbarelserna inte bli.

Diskussionen mellan mig och Anna Götling gav inget genomslag alls i Birgitta-forskningen och det finns inga hänvisningar som jag känner till – vilket dock bara visar hur vattentäta skotten är mellan olika discipliner.

Ungefär samtidigt som denna debatt pågick utkom Hans Furuhausen med sin Birgitta-biografi, och han diskuterar inte den fråga som här ställts. Däremot menar

han att magister Mathias, en av Birgittas lärofäder, hade visat henne att man kan uppleva andliga ting fast de utläses ur kroppsliga bilder.²⁰⁾

I Eva Odelmans bidrag till Vadstena-symposiet 1991 om Birgitta märks en tendens till ökad uppskattning av Birgitta som vardagsskildrare, och Odelman menar att dessa liknelser är en del av den folkliga retoriken. Hon menar också att detta bildspråk härrör från Birgitta själv.²¹⁾

Anders Piltz redogör för Birgittas bildspråk i *Den svenska litteraturen* från 1997, och framhåller att många av dessa liknelser är hämtade "ur Bibeln, liturgin och den profana litteraturen". Här återkommer ostmetaforen, enligt Piltz "i själva verket lånad från Jobs bok".²²⁾

Nästa gång frågan ställdes var i den litteratur som utkommit till jubileumsåret 2003. Pendeln förefaller nu svängt tillbaka till Fogelklous inställning om Birgitta som författaren vilken bearbetar sina egna upplevelser. Latinisten Birger Bergh har i sin bok *Heliga Birgitta, åttabarnsmor och profet* kommenterat Birgittas bildskapande med att hon: "visar en stark verklighetsanknytning". Han menar att hon hugger tag i bilderna när de infinier sig.²³⁾ Metaforerna staplas på varandra, ibland nästan obegripligt men ofta poetiskt. Förutom all konkretion finns också erotik och moderlig ömhet, som var "nära till hands för åttabarnsmodern".²⁴⁾ Bergh kommenterar också diskussionen om Birgittas ostmetafor, med att denna inte alls behöver vara hämtat från Bibeln.²⁵⁾

Ytterligare inlägg har gjorts under detta jubileumsår. Religionshistorikern

Catharina Raudvere har skrivit artikeln ”Verklighetsåtergivningen i Birgittas uppenbarelser”, men hon berör inte det som rubriken anger. Hon anför exempelvis den ovan anförda liknelsen om ugnen utan att hänvisa till Anna Götlind eller till den diskussion som pågått genom årtionden om vad som egentligen avses med denna liknelse. Raudvere talar om att skilja allegori från verklighetsåtergivning,²⁶⁾ när det i själva verket handlar om att se en eventuell verklighetsåtergivning i allegorin/liknelsen.

Centralare för min frågeställning är en annan artikel i samma volym. Denna artikel, ”Birgittas värld”, är skriven av Birgitta-kännaren Lars Bergquist. Han inleder med att: ”Bildspråket i Birgittas uppenbarelser är ofta hämtade ur hennes personliga erfarenhet”, och att flera textställen har anknytning till hennes liv som ”husfru och ledare av ett stort hus-håll”. Han exemplifierar sedan med uppenbarelse 2:19 där Birgitta gör en lång jämförelse mellan samhället och bikupan, enligt Bergquist ”ett område där Birgitta bör ha varit väl insatt – biskötsel”.²⁷⁾ Även om Bergquists formuleringar visar han accepterar att Birgitta hämtar sina bilder ur vardagens verklighet så analyserar han inte liknelsernas konkreta detaljer.

Ytterligare en uppsats, i en annan av jubileets skrifter, som behandlar en närliggande aspekt är religionshistorikern Nina Sjöbergs om Birgitta som hustru och om förhållandet mellan man och kvinna i uppenbarelserna. Hon är mycket tydlig om att Birgitta beskriver vardagsföreteelser, och menar till och

med att det unika med Birgitta är hennes sätt att beskriva i jordiska, konkreta termer.²⁸⁾

Liknelsen om osten – och Palestinas vardagsliv

I anknytning till denna forskningsredogörelse kan det vara lämpligt att i detalj analysera den ofta använda ostmetaforen. Gud säger att Birgitta skall vara som ”det ostkar där osten formas till den får ostkarets gestalt”. I Job 10:10 står enligt den nyaste bibelöversättningen till svenska, Bibelkommissionens *Bibel 2000*: ”du hällde ut mig som mjölk och lät mig stelna som ost” (I en äldre bibelöversättning: ”Har du inte utgjutit mig som mjölk och som ostämne lätit mig stelna”.)

Hos Birgitta beskrivs formandet av ostmassan i en form vilket är en del av hårdosttillverkningen med löpeost av sötmjölk, nästan alltid komjölk. Detta blev den normala osten i Sverige från medeltiden och framåt. Ostformen kunde vara ett svepkärl, men det normala var en fyrkantig ostform. I dessa former fanns utskurna mönster, som under osttillverkningen pressades in och gav hårdosten ett karakteristiskt utseende.²⁹⁾ Detta formande är Birgitta-uppenbarelSENS idé.

I Bibeln nämns inget om någon ostform, och det centrala i liknelsen är ostmassans stelning. Sannolikt avses tillverkning av get- eller fårost, som var det dominerande i Västasien. Här nämns ingen ostform och ingen strävan att pressa in mönster (vilket med fårostens konsistens inte kan lyckas). Birgitta har inte i sin liknelses detaljer, som är av in-

tresse i denna undersökning, inspirerats av Jobs bok.

Var och en som är intresserad av verkligheten bakom Bibelns konkreta beskrivningar måste gå till Gustaf Dalmans klassiska flerbandsverk *Arbeit und Sitte in Palästina* som utkom i sju volymer 1928–1939. Dalman kommenterar också omnämmandet av ost i Jobs bok.³⁰ Dalman beskriver folklivet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i det som på 1930-talet kallades Palestina, med vissa tillbakablickar och ofta med hjälp av språkliga analyser. Nästan varje avsnitt om någon särskild del av arbetsliv och folkliga traditioner följs av ett avsnitt som kallas ”Im Altertum”, och i detta redovisas i första hand alla belägg som finns i Bibeln.

Dalman arbetar om Palestina och Bibeln visar hur en religiös text kan tolkas med hjälp av ett omfattande etnologiskt material. Dalman bildar här en utgångspunkt vid en jämförelse mellan Bibeln och de detaljer i Birgittas liknelser som eventuellt kan vara påverkade av Bibeln.

Birgittas kommentarer och Mathias som förebild

Birgitta kommenterar ofta tillkomsten av sina egna uppenbarelser och det framgår att hon både har fått visioner och att hon arbetat med texten. I några fall kommenterar hon också användandet av bilder och liknelser.

Ett par exempel kan hämtas från de äldre uppenbarelserna, ingivna i Sverige på 1340-talet. I en säger Gud till henne att hon inte skulle uthärda änglarnas andliga skönhet eller djävlarne sådana de är, ”Därför visa vi dig andliga ting som

kroppsliga” (2:18 Lundén 1957–1959 1 s 239), och i en att hon, Birgitta ”kan fatta andliga ting endast genom deras likhet med kroppsliga” (1:42, Lundén 1957–1959 1 s 140).

I en annan text finns en beskrivning av problemet, och denna text har direkt relevans för hur boskap beskrivs i liknelser (5:16:1, Lundén 1957–1959 2 s 300–301). Denna text finns i femte boken, den som kallas Frågornas bok, där en munk ställer frågor och Kristus, domaren, svarar. Munken frågar bland annat: ”Varför ställas, såsom evangeliet säger, getterna på din vänstra, fåren på din högra sida? Männe finner du nöje i sådant?” Munken missförstår här medvetet användandet av bilder i Bibeln (jämför Matteusevangeliet kapitel ²⁵) om skiljan- det av fåren från getterna), för att få dem förklarade.

Kristus svarar att i Gudomen finns inget som är köttsligt, det finns ingen höger- eller vänstersida, och saligheten beror inte av om man är till höger eller vänster ”detta måste fattas bildligt”, så att höger är gudomlig ära, vänster förlust av allt gott. Texten fortsätter med att:

”Varken får eller getter finnas i denna min beundransvärda härlighet, där intet kroppsligt och befläckt finnes. Emellertid beskrivas människors seder oftast medelst bilder och liknelser av djur. Sålunda betecknar fåret oskulden, geten vållusten, dvs den oåterhållsamma människan som bör ställas på vänstersidan, där det råder brist på allt gott. Du kan alltså se, att jag Gud stundom nyttjar mänskliga ord och liknelser,

så att barnet må hava något att tugga på och de fullkomliga något som gör dem fullkomligare.”

Birgitta hänvisar också till Lukas 2:34–35 om att Kristus är satt till ett tecken. Hon framhäver att det andliga måste uttryckas konkret, och därmed igenkännligt. Men samtidigt kan dessa liknelser tömmas på sitt konkreta innehåll och omvandlas till enbart symboler.

Var och en som haft att göra med småkreatur kan gå med på att får är mindre bångstyriga än getter, men Birgitta (och hela hennes samtid) talar om fåret som oskyldighetens symbol, en symbol helt frikopplad från reellt existerande får.³¹⁾

Klockars ger fler belägg på Birgittas diskussion av sin text och pekar på magister Mathias som förebild i detta avseende.³²⁾ Den lärde Mats Övidsson, vanligen kallad magister Mathias, var Birgittas lärare och vägledare under hennes första tid. Mathias var troligen utbildad i Paris, och väl insatt i den teologiska diskussionen. För honom var allegorin en nödvändig del av utläggningen, det synliga var nyckeln till det osynliga vilket medförde att naturalläran var en ingång till andliga ting.³³⁾

Mathias var en mycket produktiv författare och hans mest omfattande verk är en bibelkommentar, alfabetiskt uppställd, med hänvisningar till enskilda ord och deras allegoriska betydelse. (Anders Piltz har föreslagit titeln *Alphabetum distincionum*, ”Bibliskt uppslagsverk”.) Hans stora bibelkommentar skingrades vid reformationen, men man har återfunnit över 600 uppslagsord, oftast som omslag till kronans räkenskaper från

1500-talet. Dessa pergamentsblad hade tagits loss från de tre stora volymer omfattande 1400 foliosidor som fanns i Vadstena klosterbibliotek.³⁴⁾ Mathias ville här skildra den vedertagna allegorin/liknelsen och han ansluter till det medeltida författarideal som inte uppvisar någon originalitetsjakt.

Säkerligen återfinns många av Birgittas bilder i Mathias verk, i hans bibliska uppslagsverk eller i andra skrifter. Många av hans verk är utgivna i textkritiska utgåvor på latin, men den stora bibelkommentaren, *Alphabetum*, är ännu inte utgivet. För en sak-historiker, som undertecknad, skulle en sådan utgåva naturligtvis vara önskvärd.

Ett urval ur ett annat verk, *Homo conditus*, har översatts till nusvenska av Anders Piltz, med titeln *Vägen till Jerusalem*. En genomgång av detta texturval visar att Mathias här visserligen inte använder många bilder, men de som förekommer har ibland en relation till vardagslivet. Skriften var avsedd som hjälp för präster i Linköpings stift, där Mathias var kanik. Piltz har identifierat de talrika hänvisningarna till Bibeln och till andra skrifter. Bland de övriga liknelserna nämns några med anknytning till handel och sjöfart, t ex skeppsbrott och försök till smuggling. Från boskapsskötsel finns ett intressant belägg på folktron kring tjuvmjolkande väsen. Dessutom nämns att boskapen följer sin välgörare. Från åkerbruket omtalas välsignad jord som aldrig har rörts av plogen.³⁵⁾ Dessutom finns några allmänna kommentarer om att säd växer av sol och vatten. I liknelsernas detaljer är Mathias mycket mindre konkret

och detaljerat verklighetsnära än vad Birgitta är i sina liknelser.

Birgitta har haft stöd för användande av liknelser, och många av dem hon använt har varit vedertagna eller hämtade från förlagor. Den hypotes jag nedan skall pröva är om det är så att ju närmare hon är sin egen värld, som husfru och kvinna, desto större element av själupplevd verklighet finns i liknelserna.

Olika textversioner

Birgitta skrev eller dikterade på fornsvenska. Texterna översattes sedan till latin av henne närstående klerker.

Under 1380-talet började dessa uppenbarelser återöversättas till fornsvenska. Eventuellt har översättarna i Vadstena haft tillgång till Birgittas originalmanuskript på fornsvenska. Den latinska versionen genomgick vissa omarbetningar innan den trycktes 1492, i den version som efter boktryckaren i Lübeck kallas Ghotan-editionen. Denna sistnämnda är utgångspunkten för den nyöversättning som gjordes av Tryggve Lundén, men han har också tagit hänsyn till de fornsvenska texterna. Under de senaste årtiondena har en textkritisk utgåva av den ursprungliga latinska texten utgivits. I mitten av 1800-talet utgavs en version av de fornsvenska texterna och senare har även andra fornsvenska versioner av dessa utgivits.³⁶⁾

En fråga som engagerat forskningen, och som är av viss betydelse för tolkningen, är i vilken mån uppenbarelserna återger Heliga Birgittas originalversion. De flesta verkar idag överens om att Birgitta hade ett överinseende över texten,

eftersom hon kunde latin, och tillät få ändringar. Klockars menar att Birgitta själv kontrollerade texterna, Furuhausen tycks tänka sig mera omfattande redigeringar medan Bergh mera är inne på Klockars linje.³⁷⁾

Att det skedde omarbetningar som hade betydelse för den fråga som ställs här framgår av en uppenbarelse där tillverkning av dryck beskrivs, 6:24. I den latinska versionen står "vin", men i den fornsvenska "öl". I uppenbarelsen står att brygden värmes så att ång- och skumbildningar uppstår. Det är öltillverkning som beskrivs, antingen avses mäskekokningen eller den efterföljande kokningen av brygd med humle – båda processer som pågår i timmar. Vid översättningen till latin för en sydeuropeisk publik har öl helt enkelt bytts ut mot vin. Se Anna Götlind, som citerar utgivaren av bok 4, Hans Aili, som i en text från 1984 säger att översättaren ville omvandla bilden från "the brewing room of a provincial Swedish nobel house" till något mera internationellt.³⁸⁾

Redan Lundén gjorde dock denna kommentar när han klokt nog valde att följa den fornsvenska versionen i sin översättning, och i en not skriver: "Liknelsen är hämtad från en ölbrygging i ett medeltida svenskt hushåll och är typisk för författarinnan, den östgötska storbondehustrun".³⁹⁾

Att det är öl som avses stöds också av att den latinska versionen visserligen inledningsvis talar om vinkärl (*dolium vini*), och ytterligare en gång om vin, men i avslutningen av denna liknelse på latin talar om "vinets eller ölets" färdig-

beredning, *vini seu ceruisie*. (Aili 1992 s 129, enligt vänligt påpekande för mig av Birger Bergh. Tilläggas kan att i ytterligare tre av de tolv handskrifterna står också käril för ”vin eller öl”.)

Detta innebär att för denna undersökning är visserligen den latinska versionen central, eftersom denna som regel ger den äldsta textversionen, men den fornsvenska är också av stor betydelse. Man kan uttrycka det som att jag i första hand är intresserad av Birgittas liknelser, men också av hur dessa uppfattades i översättningen till fornsvenska i slutet av 1300-talet (oavsett om översättaren hade tillgång till Birgittas originaltexter eller ej).

En viktig fråga för bedömningen av vilken verklighet texterna återspeglar är när och var Birgitta fick uppenbarelserna. Lundén har gjort en datering som jag följer. Ett stort antal är från 1344–1349 i Sverige. Större delen av de övriga ingavs i Rom, och ett mindre antal under hennes pilgrimsresa till Jerusalem i slutet av hennes liv.

Jag skall nedan börja med boskaps-skötseln för att utveckla metoden. Därefter skall jag också ta upp några andra teman i Birgittas uppenbarelser. Jag kommer däremot inte att ta upp alla hennes liknelser hämtade från djurvärlden (om igelkottar, ormar, osv). Jag hänvisar här istället till alla de zoologiska artiklar John Bernström skrivit i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, där han bland annat använder sig av Birgittas uppenbarelser och diskuterar dem som källa.

Metoden

Startpunkten är Birgit Klockars sakregis-

ter och en test är antalet omnämnanden av olika husdjur. Jag börjar med att rensa bort alla belägg som uppenbarligen inte har med nordiska förhållanden att göra. Exempelvis i 2:72 står att en åsna behöver måttlig kost, arbete och aga, vilket knappast kan bygga på egen erfarenhet eftersom uppenbarelsen är från hennes svenska tid. Ett rent bibliskt verksamhetsområde är dadelodling som nämns i t ex 1:145. I kapitel 1:147 omtalas Kristus i vinpress, vilket är en vanlig bild även i kyrkmålningar. I kapitel 4:14 omtalas vingårdar, som Birgitta kanske har sett men som inte hör till den svenska verkligheten. Men ytterligare avgränsningar måste till för att rensa fram de belägg som det lönar sig att analysera närmare.

Det mest iögonfallande med tabell 1, över antalet kapitel som olika husdjur nämns i, är att får omtalas ofta. Studeras alla dessa liknelser om får visar det sig att omnämmandet oftast är mycket kortfattat, och att fåret i de flesta fall har en rent symbolisk betydelse. Ofta är det fåret som det oskyldiga, eller de troende som får, eller talesätt om ulv i fårkläder (jämför Jesus i Matteus 7:15). Än mer utpräglad är detta symboliska omtalande av lamm, som omfattar nästan samtliga belägg. Klockars sakregister kan därför bara användas som kontroll. Det innehåller allt för många belägg som inte har någon relation till vardagslivets konkretion. Slutsatsen är att det inte är meningsfullt att behandla alla omnämnanden av en företeelse. Metoden för urval och analys skall göras i flera steg.

I. Sådant som uppenbarligen inte rör svenska förhållanden rensas bort, se ovan.

Tabell 1. Omnämningen av husdjur, antal kapitel utan dubbleringar

häst	14
nötboskap (ko, ox, tjur, etc)	8
får (inkl bock)	35
lamm	14
get	3
svin	7
höns (inkl kyckling)	9
gås	4
bi	9

Källa: Klockars 1966, Lundén 1957-1959

II. Endast de belägg som ger ytterligare upplysningar som är konkreta och detaljerade tas med i analysen. I utsorteringen har jag valt att snarare rensa bort för många belägg än att behålla de som inte ger någon specifik upplysning. I detta steg rensas alla belägg som uppenbarligen bara är symboliska bort.

III. Nästa steg i metoden är att pröva om detaljerna i dessa liknelser kan ha hämtats från andra källor, främst Bibeln. Kontrollen görs delvis med hjälp av Klockars undersökning. Hennes uppställning av bibelcitater hänför sig i första hand till det stället där Heliga Birgitta själv angivit eller där hon antytt att hon hämtat liknelsen från skrifterna. Klockars register är oöverskådliga för det syfte denna artikel har. Därför är de bara en första ingång. Vår senaste Bibel-översättning till nysvenska, Bibel 2000, har ett utmärkt sakregister, men ännu bättre är naturligtvis Gustaf Dalman som anger alla belägg som beskriver en viss del av vardagslivet. En jämförelse med Bibeln och andra källor kan dock inte bli full-

ständig. Birgitta kan ha hämtat sina liknelser från källor som inte finns kvar. (Jag har här inte gjort någon särskild jämförelse med de medeltida bibelöversättningar till svenska som finns utgivna, vilket således är en undersökning som återstår att göra.)

IV. Det sista steget är att jämföra dessa utförliga belägg med andra belägg från senare källor som etnologiskt material eller med andra samtida källor. Detta är en saklig jämförelse. Inte heller denna del av undersökningen kan bli fullständig eftersom det kan finnas delar av vardagslivet som har försvunnit, eller som inte är belagda i andra källor.

I alla fyra stegen i metoden finns osäkerhetsmoment. Man måste fortsatt komma ihåg att all konkretion hos Birgitta har ett symboliskt syfte (det synliga tydliggör det osynliga) och att liknelsen i sig är det centrala och därför kan "förvränga" beskrivningen av det konkreta. Detta gäller för övrigt alla metaforer – även dem vi skapar idag. Det sistnämnda benämner jag med den beteckning som används för andra författare för "poetisk frihet". (En alternativ benämning vore "andlig logik", eller motsvarande eftersom det är den överordnade andliga tanken som styr snarare än strävan efter poetisk klang.)

Här skall tilläggas att denna metod också kan användas för annan religiös litteratur.

För andra texter, t ex lagtexter, måste en delvis annan metod användas, med hänsyn till att lagtexternas syfte och den influens som de tillkommit i. För de medeltida bilderna kan en likartad me-

tod utvecklas, men denna skiljer sig i vissa avseenden radikalt från den metod som används för litteraturen eftersom den medeltida bildvärldens verklighetsanknytning endast delvis ligger i det symboliska. Den grundläggande orsaken till att bilderna i viss mån ger en uppfattning om medeltidens vardagsliv (under ett täcke av religiöst syfte) är att man (delvis av didaktiska orsaker) lät bibelns händelser och legenderna utspelas i samtiden.

Dessa metodiska överväganden är framtvingade av att den medeltida kulturhistorien måste skildras med allt tillgängligt källmaterial. För varje sådant material måste en specifik metod utvecklas. Jag skall i det följande göra en detaljerad genomgång av det hundratalet liknelser jag valt ut, för att sedan sammanfatta resultaten mot slutet av artikeln.

Metoden prövad på får och getter

Beläggen på fåren och getter blir det första provet på metoden, med en tabell, tabell 2, över de utförligare liknelserna. Jag kommer här och i följande direkta kommentarer att i första hand ta upp de belägg som bidrar till den källkritiska diskussionen.

Klockars menar att en av liknelserna, i kapitel 1:59 i tabell 2, återgår på Johannes-evangeliet kap 10:11–12.⁴⁰⁾ Bibelstället handlar om att en herde som inte är god överger fåren.

Fåren är ett av Bibelns favoritdjur, vilket betingas av Gamla Testamentet skapades av ett herdefolk, och Nya Testamentet använder samma uppsättning av liknelser. Gud framställs ofta som fåraherde och de troende som får. Det finns

därför ett stort antal kapitel i Bibeln som kan tänkas ha inspirerat Birgitta, förutom det nämnda kapitlet i Johannes-evangeliet.⁴¹⁾ Exempelvis Hesekiel kapitel 34 handlar får och herdar: fåren ger mjölk, ull och kött, fåren skingras när de inte vallas, onda får stångar de goda. Dessa liknelser finner vi också hos Birgitta. Beläggen ovan måste därför behandlas med försiktighet som belägg på svensk medeltida fårskötsel.

I beskrivningen av fårens nytta nämner Birgitta mjölk och ull, men inte kött. Detta är egendomligt och kan bero på den tillfällighet som ligger i liknelserna. Nämnas skall att fårmjölk var en vanlig dryck i Bibelns Palestina, men inte i Norden (åtminstone inte under senare tid), istället processades fårmjölk till ost. Birgitta skriver också att av fårmjölken görs ost och dryck, det sistnämnda avser kanske vasslan.

Birgitta skriver att får har ägomärke i örat. Det normala över stora delar av Europa och även i Sverige var att skära djuren i örat som ägomärke.⁴²⁾

Herdens uppgifter är hos Birgitta i stort sett desamma som för herdarna i Bibeln: att skydda mot vilddjur, vilket också passar som liknelse med tanke på de symbolvärden som tilldelats herden och fåren, och att driva hjorden till betesmarker. I Bibeln är en av herdens viktigaste uppgifter att driva fårahjorden till vattenställen, naturligt i en ökenregion men detta förekommer inte hos Birgitta. Fårhus nämns i Bibeln, men vanligare är fållor där fåren samlas omtalas (eller mellanformer av fålla/hus).⁴³⁾

En intressant upplysning som inte

Tabell 2. *Utförligare beskrivningar av småkreatur*

Kap	Lundén	Innehåll
1:38	1 s 136	får ger ost att äta, mjölk att dricka, ull till kläder
1:49	1 s 159	ull till kläder, mjölk att dricka
1:59	1 s 179	bonden lejer sig en herde, om herden var dålig förskingrades hjorden av vilddjuren
3:3	1 s 286	fåraherde har en välluktande blomsterkvast att locka fåren
3:17	1 s 313	får med ägomärke i örat
3:18	1 s 315	får i hage med grindar; sjuka får med tovig ull, dålig mjölk och omåttlig brunst skall utdrivas ur hagen för att inte förstöra betesmark
4:12i	2 s 50	herden lockar fåren med blomsterkvast, och sedan stänger han omsorgsfullt fårhuset; så vänjer sig fåren äta hö
4:47i	2 s 91	getter löper mot muren; baggar reser sig på framfötter och stångar varandra, baggar står och svänger med hornen
4:126	2 s 217	herden lockar får med blomsterkvast och gräs
5:13:5	2 s 290	får äter bittra örter (på ogräsbemängd åker) för att lära sig inte ledas vid sötare örter
6:5i	3 s 27	i fårhus finns saktmodiga får och baggar som stångas och riva fårens ull; baggarna har sönderrivet skinn som inte ger ull och dåligt kött; sådana baggar slaktas och kastas ut på åkrarna åt fåglarna
6:15i	3 s 42	många byars får, men en mäktig herre tillägnar sig inte någon annans får än dem han äger; ett lamm som förirrat sig från den egna hjorden in i annan skyndar till modern när det hör hennes bråkande.
6:77	3 s 155	det skall vara en herde och ett fårhus
6:99i	3 s 173	friska får blir sjuka och rivs av vargarna
8:18	3 s 282-283	en skog eller ödemark omgärdad med mur och där finns vilda djur, utanför finns får som söker betesmarker; jägarna går i skogen med hundarna, skrämmer (de vilda) djuren med rop och lurar; väktare som hindrar vilddjur från att springa ut har spjut

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige

finns i Bibeln, som jag inte funnit i andra medeltida källor, är att herden lockar med en blomsterkvast. Birgitta återkommer flera gånger till detta. Både den latinska och den fornsvenska texten anger otvetydigt att ett knippe blommor avses.

Denna bild återkommer både under den svenska tiden och under den italienska, och här som i andra fall återanvänder hon livet igenom bilder som hon skapat.

Att fåren lockas med utvalda blommor är sannolikt en korrekt iakttagelse. Fåren

har mycket starkare preferenser än nötboskap, och väljer därför växter på gräsbetet. De tycker också om löv (om än inte i lika hög grad som getter). I vår tids fårskötsel går djuren på rent bete, och de har därför brist på löv, och idag skulle man nog effektivare kunna locka dem med en lövkärve av exempelvis sälg. (Det vanligaste idag är att locka får med kraftfoder, vilket kan vara mycket effektivt och man kan locka en hel flock med sig dit man vill.) Men det är troligt att i ett äldre betessystem där fåren har god tillgång på löv så har det varit effektivare att locka med utvalda örter som fåren tycker om. Mjölkört och baljväxter av olika slag (som kärringtand) är växter som får tycker om, men här behöver vi mer kunskaper – detta är ett kunskapsområde som gått förlorat i dagens fårskötsel. (Upplysningar enligt samtal med lövtäktsexperten Håkan Slotte och med fårexperten Gun Bernes, båda på Sveriges lantbruksuniversitet.)

Sannolikt har Birgitta här utgått från praktiska erfarenheter. En annan tolkning vore att liknelsen bestämt bilden, eftersom liknelsen handlar om hur Gud leder människorna och blommor tillåter en bättre utveckling av bilden än vad löv skulle ha gjort. Min tolkning är dock att Birgitta här valt in i det praktiska livet baserad erfarenhet rörande får och hur dessa kan lockas som hon kunnat utveckla till en vacker liknelse kongenial med den religiösa idé hon velat förmedla.

Liknelsen om många byars får är från Birgittas Italien-tid. Denna liknelse är inte helt lättolkad, men det förefaller

som Birgitta avser att dessa fårhjordar går intill varandra och därför riskerar att blandas. Det är inget som hindrar att den är hämtad från skogsbetet i Sverige.

Att getter inte nämns kan bero på att getaveln inte var utbredd i de delar av Sverige där Birgitta varit verksam (Uppland och Östergötland), men också på att fåret som favoritdjuret bland husdjuren i Birgittas uppenbarelser är en återspeglning av att fåret är det mest framträdande djuret också i Bibeln. Får och fåraherdar hade en given symboladdning som kan ha varit metaforisk.

Man kan som regel inte i det enskilda fallet säkert ringa in i vilken mån Birgitta skapat liknelsen från sina egna erfarenheter. Istället måste man därför försöka skapa en helhetsuppfattning. Jag skall gå vidare med övriga mera utförliga liknelser rörande boskapsskötsel, och därefter med dem som handlar om andra delar av vardagslivet. Tabellerna kommer att ställas upp som ovan.

Övrig boskapsskötsel

För nötboskap har jag inte tagit upp belägg på plöjning med oxar, de liknelserna återkommer under åkerbruk nedan, i tabell 4. Här som i det följande diskuterar jag endast några liknelser i den direkta kommentaren för att återkomma till en mera fullständig sammanfattning mot slutet av artikeln.

Rörande andra djur än får är beläggen betydligt färre, delvis beroende på att jag har sorterat bort de flesta belägg som bara är Birgittas observationer av djurens beteende, exempelvis att otama tjurar bökar upp jorden med klövar, i 1:56, eller att

Tabell 3. Utförligare beskrivningar av övrig boskapsskötsel

Kap	Lundén	Innehåll
<i>Nötkreatur</i>		
4:64i	2 s 115	fattig bonde utan oxer eller åsna, bara hem ved och riskvistar, (med riskvistar kan man slå en olydig son eller värma de frusna)
6:52	3 s 116	ko med smutsig svans smutsar ned dem som är nära
6:98i	3 s 171	ko med smutsig svans stänker ned de kringstående
<i>Svin</i>		
3:16	1 s 311	drav ur svinhon
7:29i	3 s 249	svin äter fröskidor som de är vana
<i>Höns och gäss</i>		
4:11i	2 s 48	fattig kvinna äger bara lite levande, som en höna eller gås
4:16i	2 s 55	gås ger kött
4:47i	2 s 91	kycklingar som ser rovfågel flyr in under sin moders vingar
8:17	3 s 281	råven låtsas vara död för att gripa fåglar, när han kommer in i gåshuset nöjer han sig inte med en gås
<i>Biskötsel</i>		
2:19	1 s 241	sjukdom bland bin, de är kraftlösa och för inte hem inte vax och honung på grund av att de inte har vise; men dessa bin får leva till hösten för att inte getingen skall ta de tomma platserna och ofreda nyttiga bin; getingen äter bin och när bina märker att getingen kommer så hata de honom
6:12?	3 s 38	träd blir bikupa, vaxkaka mottar honung
Ex 43	4 s 146	humlor och getingar invadera binas platser och orena med sin spillning och förstör dem
<i>Hästar</i>		
2:2	1 s 199	kommentar: den präst som uppenbarelse handlar om skulle rykta sin häst på ängen, och blev träffad av blixten i ett åskväder
3:4	1 s 289	tjänstefolk ryktar häst åt kanik när han skulle fara och predika eller till annat arbete
4:17i	2 s 58-59	fyrhjulig vagn vars körsven (ängeln) har betsel och ok, förspänd med en (Birgitta); fyrhjulig vagn med två hästar förspända
6:107i	3 s 178-179	den som har en kär häst spar inte sin äng utan låter hästen beta där. (Jämför biktfadernas levnadsbeskrivning om en uppenbarelse i Rom, om att den som har en äng inte skall spara den för sin arbetande hästs skull, Lundén 1957-1959 1 s 37.)

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige. ? = osäker datering, eventuellt i Sverige

hönan värmer äggen som blir kycklingar, i 4:16. Birgittas naturiakttagelser, som både omfattar vilda djur och husdjur, är värda en särskild studie.⁴⁴⁾

Hennes kommentarer om fattiga, bonden utan dragare eller kvinnan med bara något enstaka fjäderfä, är intressanta som social observation. Formuleringen ”oxe eller åsna” behöver inte höra samman med att liknelsen i 4:64 är ingiven i Italien, eftersom åsnan förekommer också i liknelser från den svenska tiden.

Rörande nötboskap handlar de enda riktigt konkreta liknelserna om hur kornas smutsiga svansar slår och smutsar ned, något som är välbekant för var och en som handmjölkat eller varit i närheten av kor i en ladugård. Liknelsen återkommer oförändrad under Italien-tiden och upplevelsen av att bli nedsmutsad av en kosvans har gjort ett starkt intryck på husfrun på Ulvåsa. Förmodligen är den självupplevd.

Svinen behandlas ännu mer summariskt, och här finner vi reminiscenser av Bibelns förlorade son, som äter fröskidor tillsammans med svinen (jämför även tex kapitel 4:125).

Fjäderfån har fler belägg, men inte heller dessa berättar mycket om skötseln. Det enda belägg som inte är från Italien-tiden har anknytning till den kända socialt-politiska liknelsen om räven och gässen.⁴⁵⁾ Liknelsen är även hos Birgitta en politisk allegori.

Liknelserna om biskötsel är mera utförliga. Ett par handlar om att getingar var binas fiender, något som återgår på en medeltida föreställning med antika rötter.⁴⁶⁾ Denna föreställning bygger på en

faktisk iakttagelse. Getingar befinner sig nämligen än idag ofta i närheten av bikupans öppning, flustret, för att försöka stjäla honung. De blir där avvisade av väktarbin. (Uppllysning enligt bi-experten Kerstin Ebbersten, tidigare på Sveriges lantbruksuniversitet.) Detta har Birgitta observerat (eller lärt sig av föregångare), men sedan från okulärbesiktningen dragit den felaktiga slutsatsen att getingarna äter bin och därför blir avvisade.

Hennes mest genomförda bi-liknelse finns i 2:19. Hon menar att bisamhället under ledning av visen (bidrottningen vilken av medeltidens människor uppfattades som manlig kung) kunde åstadkomma det goda, nämligen honung. (Samma liknelse finns i medeltidens ordspråkssamlingar där bisamhället under ledning av kungen ses som en förebild.) Birgitta liknelse byggs ut och hon talar om goda bin och dåliga bin, där de dåliga inte för hem honung till kupan. Detta beror på sjukdom, på att de förlorat sin konung, på att de är egoistiska och mättar sig själva. Om hösten – slaktens tid – skall dessa dåliga bin skiljas ut. Det är dock viktigt att inte slå ihjäl dem för tidigt för då intar getingar binas bon. Att getingar kan ta tomma bikupor är känt även från senare tid.

Under medeltiden slaktades bin istället för att skattas som idag, dvs man avlivade hela bisamhällen för att komma åt honungen. Erik Husberg skrev 1994 om medeltida biodling och om slakt av bin, men han diskuterar inte belägget hos Birgitta, sannolikt eftersom han fann det föga informativt för de syften han haft med sin avhandling. Hos Birgitta står is-

tället att de dåliga bina lämnades att dö av köld eller svält om hösten. Hela denna liknelse blir i sin fortsättning allt mer styrd av liknelsens inneboende logik och det hon vill kritisera hos de dåliga kristna som symboliseras av de dåliga/sjuka bina.

Uppgiften i 6:12 om att träd blir bikupor avser den för medeltiden vanliga kupan, bistocken som föregår halmkupan.

Återstår så hästen bland produktionsens husdjur. Ett par belägg handlar om att hästen ryktades, och är det något vi vet om medeltida hästar är det att de ryktades. Ryktskrapan av järn är ett av de vanligare fynden från tiden.

Flera uppenbarelser, som inte tagits med i tabellen ovan, handlar om ridhästar för riddare. Dessa liknelser kan ha utförliga beskrivningar av vapen och hästutrustning, t ex i kapitel 4:27, 4:74, 6:43, 7:12.

Liknelsen om den fyrhjuliga vagnen i tabellen, i 4:17, är det inte helt tydligt. Det första fallet (den goda vagnen) här avser att vagnen bara har en dragare (nämligen Birgitta) ”såfram du icke kastar hans betsel och ok av din hals”. I latinnet står *si tamen frenum eius et iugum a collo tuo non excusseris* (Aili 1992 s 110). *Iugum* kan här betyda ok för en dragare (enbetsok) men man skall inte hådra munkars verklighetsanknytning. I den följande liknelsen om fyrhjulig vagn förspänd med två hästar nämns endast betsel. (Latin: *frenum*, Aili 1992 s 111.)

Hundar nämns i ett flertal uppenbarelser, katter bara i en som säger att: ”vad är värdelösare i huset än hunden och kat-

ten, för vilka man gärna tog en häst om man fick byta” (i 1:46, Lundén 1957–1959 1 s 150). Här finns en intressant motsatsställning mot det dyraste djuret, hästen. Det finns en viss likhet mellan Birgittas ord och avslutningen på Östgötalagen (utan man behöver anta ett direkt samband). Byggningsbalkens sista kapitel handlar om hundar, och därefter står: ”Nu är eder lagsaga lyktad och utsagd med hund och med harvpinne, den börjar med det högsta /kyrkan/ och slutar med det lägsta.” (Östgötalagen Byggningsbalken 51). Också i Bibeln finner man omtalande av hunden som ett djur av mindre värde, t ex i Andra Mosebok 11:7.

Införskaffande av hö och ängsbruk beskrivs hos Birgitta i allmänna ordalag, om att lien skär av gräset, och jag har inte tagit upp dessa belägg i tabellen ovan. (Kap 1:54, Lundén 1957–1959 1 s 171 om hö avslaget med lie; kap 4:108, Lundén 1957–1959 2 s 187 om att lien skär sönder gräset.)

Jag har här uteslutit en rad belägg som enbart är naturiakttagelser, eller rent symboliska eller handlar om djur som uppenbarligen inte funnits i Sverige. Hennes biktfar Mats Övidssons stora samling av allegorier har förmodligen inspirerat henne till åtskilliga av dessa liknelser. Hon ger i flera fall uttryck för sådant som man finner i medeltidens många naturläror (som de flesta hade ett religiöst syfte).⁴⁷⁾

Som en egendomlighet kan nämnas att Birgitta i 4:125 talar om ett djur som infångas när det lutar sig mot ett träd, och jägaren sågar ned trädet varvid djuret fal-

ler omkull och inte kan resa sig. I den europeiska medeltida föreställningsvärlden var det den nordiska älgen som fångades på detta sätt, men John Bernström antar i en av sina lärda artiklar rörande djur i *Kulturhistoriskt lexikon* att Birgitta hämtat denna beskrivning ur någon naturlära och inte känt till att det handlar om (det sannolikt för henne bekanta) djuret älg.⁴⁸⁾

Åkerbruk

Jag använder i det följande samma typ av tabeller, men utan den detaljindelning som användes för boskapsskötsel där djurkategorierna redovisas var för sig. För åkerbruket har jag i min avhandling gjort en första genomgång, men diskussionen nedan om beläggen är utförligare.

Jag har här, som för det mesta annars, uteslutit direkta hänvisningar till Bibeln, exempelvis i 4:107, ingiven i Italien (Lundén 1957–1959 2 s 185), där Birgitta skriver att som det står i evangeliet skall plöjaren ej se tillbaka (efter Lukas 9:62).

Klockars menar att av de kapitel som anges i tabell 4 ovan kan 4:5 ha inspirerats av Jesaja 28:24.49 I detta kapitel i Bibeln ges flera liknelser från bondens arbete på åkern men här finns ingen direkt motsvarighet till Birgittas formulering om att göra breda fåror och dra upp ogräs. Gustaf Dalman har i andra bandet av sitt verk en fullständig redovisning av alla belägg i Bibeln som handlar om åkerarbete, i ett avsnitt som omfattar mer än hundra sidor med etnologiska paralleller. I Palestina var årdret allena rådande under äldre tid liksom senare. Årdret var också allena rådande i de delar av Öst-

sverige där Birgitta var verksam. Tilläggas kan att årdret var det normala redskapet inte bara i Östsvetrike och Palestina utan även i Italien och stora delar av Medelhavsområdet.

Årjningen enligt Bibeln handlade i mycket om att arbeta ned sådden och att dessförinnan bryta jorden. Eftersom torkan var det stora problemet undvek man att bryta upp jorden för tidigt. Höst och vintersådd var det helt dominerande. Att årjandet ofta förekommer som liknelse finns det ingen tvekan om, men däremot finns inte riktigt samma beskrivning av årjandets syfte som hos Birgitta.⁵⁰⁾

Lundén översätter genomgående med ”plog”, och jag skall i det följande ställa detta mot de beskrivningar av arbetet som Birgitta ger, och som enligt min uppfattning pekar i en annan riktning vad gäller redskapet.

Birgittas favoritliknelse från åkerbruket är hur plojen går över jorden. Hon har flera liknelser där detta plöjande övergått till ren symbolik, som att det gisslade köttet plöjs (1:10, 4:70i), eller att plojen går över människorna som straff (4:22i, 4:37i, Ex 27, Ex 77). Denna sistnämnda liknelse kan kombineras med hennes utförligare och mera konkreta beskrivningar om att plojen visserligen används för att bereda jorden för sådd men oftare står att den används för att rycka upp ogräs. Detta är en liknelse som väl går samman med hennes metaforer om plojen och plöjandet som ett straff (mot ogräs/onda människor). Liknelsen finns också i av hennes mest berömda uppenbarelser där hon av sin samtid ansågs ha förutspått digerdöden,

Tabell 4. Utförligare liknelser om åkerbruk

Kap	Lundén	Innehåll
2:27	1 s 262	redskap med vilka jorden bereds för sådd och med vilka ogräs uppryckas, som plog och harv
2:28	1 s 266	plogen dras av oxar, men styres av plöjaren
3:27i	1 s 330	jordstycke hundra fot i längd och bredd, besått med vete så tätt att det bara är en fingerled mellan varje korn.
4:5i	2 s 35	plog gör breda fåror och rycker upp rötterna
4:33i	2 s 80	invånare i Rom arbetar i vingårdar, plöjer i fastan
4:57i	2:103	Rom som en åker där tistlar vuxit, skall först rensas med vasstjärn, sedan rensas med eld och därpå plöjas med ett par oxar
4:79	2 s 148	om sådden sker när marken är betäckt av snö och frost gror den inte
5:13:5	2 s 290	ofruktbar åker som bara frambringar ogräs trots gödsling och arbete; en annan åker anpassad efter årstiderna; en del stenig och behöver gödsel, en del fuktig och behöver värme, en del torr och behöver fukt
5rev13	2 s 306	åker plöjd, rötter uppryckta men man måste vänta med såning till våren då stubben lösts upp av regn och blåst
6:35	3 s 83-84	en husbonde städslar arbetare och de får spade att gräva med, skyffel att kasta upp jorden ur diken och tunna att bära bort jorden i; spaden inte vass nog, skyffeln för tunn och tunnan för tung vad är tarvligare och smutsigare än det redskap varmed gödsel förs ut ur ladugården och upp på vagnen?
Ex 51	4 s 154	vänd plogen oftare, ryck upp rötterna
Ex 74	4 s 171	gå med plog och kasta omkull åkerstubb och träd
Ex 85	4 s 183	plantera nötkärna i fet jord, den frodas på många sätt den feta plöja jorden skall bli fruktbar

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige. ? = osäker datering, eventuellt i Sverige

Extravagantes 74, vilket omtalas i Vadstena-diariet.⁵¹ Birgitta säger där att den vreda Kristus skall gå över Sverige och med plogen kasta omkull åkerstubben och även träden, ”så att det knappt skall finnas hundra kvar där det förut fanns tusen, och husen skall bli utan invånare”.

Det intressanta är att den typ av bearbetning som Birgitta beskriver mest lik-

nar årdrets sätt att arbeta, där en av ärjningens främsta uppgifter, i Sverige, var ogräsrensningen genom att rycka upp ogräset där plogen istället i högre grad tenderar att vända fårorna och därmed täcka ogräset. I den fornsvenska översättningen/bearbetningen används också konsekvent ordet årder istället för plog.⁵² I latin kan man inte särskilja de

båda plöjningsredskapen, "aratrum" används för båda (med avledning för plöjare/ärjare respektive plöja/ärja). I översättningarna till nusvenska borde "plog" regelmässigt bytas ut mot "årder".

Tolkningen kan byggas ut. I Frågornas bok, i 5rev13 i tabellen ovan, tycks det som om Birgitta avser en höstärjning inför vårsådden. Jorden bryts upp men man måste vänta till en annan årstid, nämligen våren, innan sådden. Detta har varit det vanliga i Östsvrige på 1300-talet. Jorden har bearbetats under hösten, tjälén har ytterligare sönderdelat och vårsådd har sedan varit det helt allenaådande. Höstsåden slog igenom på bred front först under 1500-talet.⁵³ I Medelhavsområdet är det istället höstsådd som är det helt dominerande, och jorden lämnas inte plöjd för att vänta på vårsådd.

En uppenbarelse (6:35) ingiven i Sverige talar utförligt om en husbonde som anställer arbetare att gräva. I Lundéns översättning står "dike", men detta är inte självklart, i den latinska versionen står *fossa* (Bergh 1991 s 140), vilket kan betyda både dike och grop. I den fornsvenska texten står "grav" (Klemming 1857–1884 3 s 88–89), med samma vida betydelse. Inte heller "tunna" i Lundéns översättning är självklart, i den latinska texten står *vas*, som betyder kärl i största allmänhet, i den fornsvenska "kar" som inte heller är specifikt.

Det intressantaste i denna liknelse är dock skillnaden mellan spaden som är vass och avsedd att gräva med och skoveln som används för att skyfla.⁵⁴ Här råder ingen tvekan om dessa termer, de är precisa både i latin och fornsvenska.

Också i övrigt finns en överensstämmelse med vad man kan vänta sig. Att årdret är förspänt med oxar är typiskt för de delar av Sverige där Birgitta varit verksam. Men detta gällde också stora delar av Europa, och i Bibeln nämns ofta oxar som förspända framför årdret. Att gödsel kördes ut med vagn är en upplysning som har stöd i andra medeltida svenska källor.

En intressant upplysning kommer i en av uppenbarelsena som ingavs i Italien, 4:57. Birgitta säger att en ogräsbemängd åker måste rensas med särskilda handredskap, ett vasstjärn. På latin *acuto ferro* (Aili 1992 s 180), på fornsvenska "vassa järn" (Klemming 1857–1884 2 s 104). Därefter skall ogräset samlas och brännas och först därefter kan jorden bearbetas med årder. Om detta gäller svenska förhållanden är oklart, men om så är fallet ger detta en intressant upplysning om handarbete som vi inte finner i andra källor.

Tilläggs kan att ogräs hos Birgitta, som i Bibeln, spelar en viktig symbolisk roll. Exempelvis hänvisar hon, i 6:121, direkt till Jesus välkända formulering om fienden som sår ogräset i åkern, i Matteusevangeliet kapitel 25. Jesus liknelser om sådden och ogräset i detta kapitel har också en motsvarighet i Birgittas liknelse i 5:13:5, även om Birgitta är mycket utförligare och infogar en liten marklära i sin beskrivning.

Skörd och tröskning förekommer knappast bland uppenbarelsena. Enstaka och inte utförliga omnämnanden finns, t ex i Ex 41 om att sönderkrossa axen innan det rena kornet göms i ladan. Denna snedfördelning mellan jord-

Tabell 5. Utförliga liknelser om trädgård

Kap	Lundén	Innehåll
1:20	1 s 105	som den lilla kvisten om den ympas på en torr stam kommer stammen att grönska
5rev12	2 s 304	om växter som alstrar färg skördas före den lämpliga tiden bliva de icke så tjänliga för de föremål som skall färgas som om de skördas när tiden är inne
6:30	3 s 66-68	mullvadar förstör träd; om många ofruktsamma träd finns i trädgården kan man inte gräva upp och ta bort alla genast; ympning genom att ympa en telning på torr stammen
7:28i	3 s 246	vid oväder binda upp örter och träd i trädgård med stödpinnar
8:10	3 s 277	en avnagd äppelkärna, besk att smaka, planteras i avlägset land för att ge god frukt (om drottning Blanka)
8:21	3 s 285	om trädgårdsväxter till färgning som avskäres innan tiden är mogen
Ex 36	4 s 140	i klosterträdgård odla vanliga växter som växer där klostret ligger, men nyttja peppar och kummin vid fester

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige.

bearbetning och skörd/tröskning visar med all tydlighet att Birgittas liknelser inte ger ett tvärsnitt ur den verklighet som omger henne. Istället har hon lyft fram vissa metaforer som passat väl för de tankar hon vill uttrycka.

Trädgårdsskötsel

Trädgårdsskötsel är ett av Birgittas favoritområden, och här ger hon flera intressanta upplysningar med högt källvärde.

Heliga Birgittas upplysningar om ympning har av trädgårdsforskare använts som belägg på att denna teknik varit bekant i Norden under tidig medeltid.⁵⁵⁾ Två gånger ger hon detaljerade beskrivningar, och i båda fallen talar hon om att telningarna ympas på torra träd. Både i latin och på fornsvenskan står att det är torra träd. (Beläggen: 1:20, Undhagen 1978 s 296 *trunco arido*, Klemming 1857–

1884 1 s 60 "thörran stok"; 6:30, Bergh 1991 s 119 *arido trunco*, Klemming 1857–1884 3 s 65 "thorran stok".) Den utförligaste beskrivningen finns i kapitel 6:30 där det står att en god trädympare skall ympa en telning på en torr stam och när ympkvisten vuxit fast skall han hugga bort det torra och kasta det på elden. Detta kan stämma så till vida att man ympar på ett gammalt träd och sedan hugger bort andra torra kvistar, eller till och med delar av stammen ovanför ympkvisten.

Även i övrigt tycks Birgittas liknelser tyda på viss insikt i trädgårdsskötsel. Så tycks hon vara medveten om att ett planterat äpple kan bli helt annorlunda än det träd det togs från (vilket är orsaken till att äppelsorter ympas). Hennes exempel är att en sur äppelskrott kan ge söt frukt, vilket kan inträffa (även om dagens

äppel-odlare inte tillåter sig sådana chansningar).

Kommentaren om rätt tid att skörda växter till färgning tyder på en relation till denna verksamhet. Dessa växter kan samlas in från försommaren och långt in på hösten, men enligt en av dagens främsta kännare på området kan dessa växter "samlas in och används i olika utvecklingsstadier beroende på vilken färg man vill få fram och under vilken tid växtens färgämne är starkast".⁵⁶⁾ Birgitta säger ungefär detsamma.

Jordbrukets byggnader

När det gäller byggnader gör jag ett snävare urval än ovan, eftersom jag i första hand är intresserad av ekonomibygnader och vardagsdetaljer. De flesta av de belägg som handlar om byggnader i allmänhet eller olika byggnadsdetaljer har jag således rensat bort. Jag undviker också dubbelregistrering, så att en del belägg på jordbruksföremål finns nedan, medan ett belägg på stall/ladugård ur vilket gödsel förs redan har nämnts ovan under åkerbruk.

Jag har inte tagit med byggnadsdetaljer men kan ändå inte undvika att nämna en liknelse i en av de få uppenbarelser som bevarats i en handskrift av Birgittas egen hand, dvs själva originalet före översättning till latin och eventuell återöversättning till fornsvenska.

I kapitel 4:49 (Lundén 1957–1959 2 s 59) har hon en redogörelse för en dörr som borde vara uppsatt på dörrkrokar, men dessa dörrkrokar är uträtade och därför måste de böjas igen med hammare och tång. Här finns också en be-

skrivning av golvet med gropar i och ett tak som bestрукits med tjära och beck. I en noggrann analys av denna handskrift har Per-Axel Wiktorsson visat hur Birgitta arbetat med texten. Hon har först strukit över "dura krokane" och sedan skrivit dit ordet igen. När hon talar om att böja med hammaren skriver hon om för att tydligare få fram förklaringen till sin liknelse, som handlar om hur påven skall böja kardinalerna.⁵⁷⁾ Detta visar att Birgitta faktiskt ägnade detaljerna i sina liknelser ett stort intresse.

Men inte nog med detta. Bertil Högman har utförligt diskuterat dessa texter (i samband med att han också transkriberat och givit ut dem). I en jämförelse med den latinska texten visar han att bilden av dörren där vidareutvecklats på ett sätt som bryter mot bildens inre sammanhang. Dörrkrokarna är inte bara uträtade, de sitter inte fast i karmarna. Enligt Högman öppnar detta för "den långa och spetsfundiga uttolkningen" som följer. Han menar att bearbetningen skett i samarbete mellan Birgitta och översättaren och att det "lätt nog kan ha insmugit sig en inadvertens" som i den allt för utvidgade liknelsen.⁵⁸⁾ Här finns således både liknelsens konkretion, och det jag kallar den poetiska friheten, den utbyggnad som följer av liknelsens inre logik (och som mycket väl kan vara Birgittas egen utvidgning).

Rörande byggnader finns några av Birgittas mest innehållsrika skildringar. Klockars menar att dessa utförliga allegorier utmärker Birgittas tidiga uppenbarelser, under inflytande av predikningar. Klockars nämner särskilt kapitel

Tabell 6. En del utförliga liknelser om byggnader

Kap	Lundén	Innehåll
1:18	1 s 103	hus med väggar, dörr och tak samt takfönster, varigenom solen intränger
1:30	1 s 123	i boningen en säng, en bänk, en lampa
2:24	1 s 254ff	man bör ha tre hus: ett för föda, ett klädesförråd, och ett för verktyg och boskap
2:25	1 s 255ff	om bröd och dryck i husen
2:26	1 s 258ff	om kläder i husen
2:27	1 s 261ff	om redskap och boskap i husen
5rev7	2 s 285	finns det eld i hus är det nödvändigt med vindöga så röken kan komma ut
5rev9	2 s 292	i ett fattigt hus finns fläckade väggar, skadlig rök, samt sot som fyller allt
6:70i	3 s 149	fyra rum med kläder, husgeråd, mat, husdjur
RS:3	4 s 17	säng med halm i nunnekloster beskrivs
Ex 39	4 s 143	halm på golvet, där eld kan börja
Ex 41	4 s 145	att gömma rena kornet i ladan efter tröskning
Ex 53	4 s 156	sova på golv på björnskinns och halm, eller i prålig och nymodig säng

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige

2:24–27 med redogörelsen för de tre husen ”eller snarare bodarna, matbod, klädbod och redskapsbod”.⁵⁹⁾ Senare har Klockars preciserat sig till att det egentligen handlar om fem hus, eftersom ett av dem är uppdelat i tre: ”en uthuslänga i tre avdelningar”.⁶⁰⁾

Liknelserna i 2:24–27 är så detaljerade att man måste stanna upp inför dem. I det första huset skall finnas bröd, dryck och sovel, och Birgitta utbreder sig sedan om fördelarna med olika typer av mat. Så ger bröd styrka men sovel ger smak och bättre blod. I det andra huset kläder av linne, siden och skinn. Också här talar hon utförligt om fördelarna med de olika tygerna. Hon nämner att linnet är skönt mot bara kroppen, skinnet värmer mot

kyla, medan sidenet är fagert och dyrt.

I den tredje ”hus”-uppenbarelse framställs det tredje huset som i själva verket tre separata hus för kärl, redskap och boskap. Kärlen är för flytande vätskor, men också för mjöl eller senap. Redskapen är för att bereda jorden, som harv och plog, eller för att laga saker, som yxor. Boskapen nämns som ”åsnor, hästar och andra djur” med vilka levande och döda ting kan framforslas.⁶¹⁾

Delvis har liknelsen om husen tagit över helhetsbeskrivningen i form av poetisk frihet. Det är knappast tre (eller snarare fem) existerande hus i en gård som Birgitta föreställt sig även om hennes tanke på funktionsuppdelade hus har en bakgrund i hur svenska gårdar såg

ut, med ett antal olika hus med var sin funktion. Detta byggnadssätt hade sin grund i att knuttimring var dominerande och gav en slags modul-utseende åt gårdarna. De tre grundläggande husen på en medeltida gård (det vet vi från andra källor) var stugan (boningshuset), fähuset och sädesboden. Därtill fogades ett varierande antal bodar och andra hus.

I det sista av dessa hus-kapitel finns en intressant liknelse om en dörr. Liknelsen om dörren som upphängd återkommer Birgitta flera gånger till (se ovan om Birgittas egenhändigt nedskrivna och bevarade text), men här finns också en beskrivning av ett lås. Låset beskrivs som att det inuti har taggar, och Lundén gör den intressanta analysen att latinet *retinacula*, fornsvenskan "mengadda" säkerligen avser den vanliga låstypen på medeltiden (Lundén 1957–1959 1 s 264).

Lundén påpekar också två gånger att de takfönster som Birgitta talar om var typiska för medeltidens bostadshus (kap 1:18, 5rev7: Lundén 1957–1959 1 s 103, 2 s 285). Den fattiges hus tycks dock inte på samma sätt vara utrustat med vindöga eftersom det huset fylls av rök och sot (kap 5rev9).

I en tidig uppenbarelse talas om Kristus som pilgrim, han kommer till ett lantgods med fem hus men det står inget om deras funktioner, snarast verkar det vara fem olika bostadshus. Endast om det sista huset, där Kristus blir insläppt, står som en konkretion att han begär "en mjukare bädd än dunbolstrar pläga giva, en hetare värme än ull kan kan åstadkomma, en färskare kost än färskt djur-

kött kan erbjuda" – bättre än det bästa som tänkas kunde. Denna liknelse är dock alltför otydlig i sina detaljer och jag har valt att utesluta den ur tabellen ovan. (Kapitel 2:3, Lundén 1957–1959 1 s 199f.)⁶²⁾

I en liknelse som motsvarar hus-uppenbarelserna, i kapitel 6:70 i tabellen ovan, talar Birgitta istället om fyra rum som en själ skulle genomfara, det första för kläder, det andra för husgeråd, det tredje för mat och det fjärde för "hästar och andra djur, av vilka själen fortskaffas". Liknelsen är ingiven i Italien och utan att slutsatsen kan pressas kan det påpekas att i dessa delar av Europa, Medelhavsområdet, byggde man inte som i Sverige ett hus för varje funktion. Det normala var istället att bygga in de flesta funktionerna i ett enda hus, ofta med boskapen i nedervåningen.

Ett intressant exempel på svårigheter i att tolka detaljer finns i en uppenbarelse, i kapitel 6:52 (ej i tabellen ovan), där Birgitta talar om hur istappar hänger ned från taket. I den latinska versionen talas om takerännor (Bergh 1991 s 190–191 *canalibus tecti*), men i de fornsvenska står bara "hustak" (Klemming 1857–1884 3 s 144 och även i de tidiga norska texterna i Klemming 1857–1884 4 s 436). Lundén talar till och med om "stuprännor" (Lundén 1957–1959 3 s 120), vilket sannolikt är fel. Men vi kan inte veta om Birgitta avsett tak med hängrännor eller om det bara är från takets kant som de långa (enligt liknelsen kvinnobensliknande) istapparna hängde ned. Kanske var det varken hängrännan eller takkanten utan ett mellanting som avsågs när

Tabell 7. *Utförliga liknelser om jakt och fiske*

Kap	Lundén	Innehåll
1:17	1 s 100	fågelfångare spelar och fåglar flyga fram och fastna i limmet
2:15	1 s 233	jakt med spjut, djuret kastar sig mot spjutet, i åstundan efter människan
2:29	1 s 268	det lockbete som döljer en snara
4:14i	2 s 52	djävulen som en jakthund lössläppt ur kopplet
4:22i	2 s 66	jakthundar som är tränade hinner före jägaren till bytet
4:129?	2 s 225	fiskare sträcker ut nätet, men skall inte gå längre ut än till knäna, och endast sätta ned foten där sanden är fast
6:76	3 s 154	en av Birgittas landbor tror på ödet och använder besvärjelser för att få fisk i sjön
7:16i	3 s 228	en man som har en plats för vilda djur släpper sina jakthundar och finner glädje i att se hundarnas och vilddjurens lopp
7:27i	3 s 246	fiskare ser fiskarna leka, kastar ut metkrok och drar upp några fiskar i taget
Ex 102	4 s 192	fånga en hund (räv?) genom att smörja in en sax med fett, så att hunden stryps

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige. ? = osäker datering, eventuellt i Sverige

liknelsen först formulerades, nämligen det som var typiskt för allmogehus under senare tid: en tvärställd plank, en s.k. ”täcka”, som håller tillbaka taktäckningen. I nederdelen av en sådan täckfanns som regel hak uthuggna för avrinning, vilket skulle kunnat ge just sådana istappar Birgitta beskriver. Men denna uppenbarelse, med dess olika upplysningar i latin och fornsvenska, ger ingen säker upplysning till husbyggandets detaljer.

Jakt och fiske

Jakt och fiske har inte tillhört de områden där Birgitta helst hämtat liknelser, och tabelluppställningen blir därför kort liksom kommentaren.

Att liknelserna om byggnader till stor del har en stark anknytning i den svenska

verkligheten finns det ingen tvekan om, men för jakt och fiske kan det vara anledning att återvända till Gustaf Dalman, som har en utförlig redogörelse för Bibelns belägg.⁶³⁾ Inget av ovanstående belägg kan dock visas ha någon detaljerad motsvarighet i de bibliska beläggen.

En intressant detalj är att hon, i en liknelse ingiven på Cypern, i 7:16, beskriver en djurgård för vilda djur. Även i en av de ovan angivna liknelserna rörande får, nämnd i tabell 2, tycks det som om en djurgård avses, nämligen i 8:18, där jägarna måste se till att de vilda djuren inte kommer ut bland fåren utanför djurgården.

Jakt med lockpipa är känt liksom jakt med limspön, men i sin liknelse i 1:17 tycks Birgitta blandat samman dessa olika sätt att fånga fågel, och hon skriver ”en

fågelfångare som spelar på en med hårt lim besmord pipa”. Men sammanblandningen kan också skyllas på den poetiska frihet som säger att metaforen måste underordnas syftet – att framställa en andlig tanke (nämligen om den som med fagra ord lockar till sig människor så att de fastnar i fördärvet).

Vad gäller det som i Lundéns översättning kallas sax, eller snarast rävsax, är det egendomliga att uppenbarelsen talar om hund: *cani, canis* (Hollman 1956 s 222). Det verkar från saklig synpunkt mindre sannolikt att man skulle ägnat sig åt hundjakt. Om man antar att det istället rör sig om rävjakt är metoden korrekt beskriven, dvs att smörja in rävsaxen (eller möjligen vargsaxen) med flott var ett sätt att dra till sig bytet.

I en liknelse omtalas en landbo som använder sig av vit magi för att fånga fisk, något som är vanligt i allt jakt och fiske genom tiderna eftersom osäkerheten är en del av näringsfånget. Vi vet genom kanonisationsprocessen att denna landbo bodde i Västergötland, i Hjo vid Vätterns strand.⁶⁴⁾

Matberedning och textil

Med hushållsgöromålen når vi fram till det som var Birgittas centrala ansvarsområde, och här har jag gjort ett snävare urval. Jag har inte tagit med enstaka omnämningen av mjöl eller kött. Bland textilierna har jag valt att exempelvis inte ta med barnlindor och även valt bort enstaka omnämningen av olika material.

Bland liknelserna finns många enstaka omnämningen av mat och några av dessa är direkt hämtade ur Bibeln. Birgit

Klockars nämner änkans mjöl och olja ur 1:a Konungaboken kapitel 17 som återkommer i Birgittas uppenbarelsen 6:29.⁶⁵⁾ Ofta nämns honung, men som regel med biblisk symbolik som en den bästa av råvaror.

Beläggen i tabell 8 med utförligare liknelser har ett flertal detaljer vilka visar att de hämtats ur en svensk verklighet. Två tydliga exempel, ostberedning och öltillverkning, har redan berörts ovan.

Vinet ägnar hon ett särskilt intresse. Detta kan bero på att den svenska högadeln under första hälften av 1300-talet drack vin, men det kan också bero på att Bibeln framhåller vinet som livselixiret framför andra.⁶⁶⁾

Att vin riskerar blandas med ättika (eller snarare vinäger) är förmodligen Birgittas sätt att uttrycka att vin under de bevarandeförhållande man hade på medeltiden alltid så småningom omvandlades till vinäger. Lagring av viner är en senare företeelse, och man drack vad vi skulle beteckna som färskvin.

Två gånger återkommer hon, i uppenbarelsen ingivna i Sverige, till att drägg utgör en normal del av vinet, och liknelsen avser att det goda blandas med det dåliga. Texten anger latin *faex*, och fornsvenska ”drägg”, vilket i båda språken kan betyda vad vi talar om som vin-drägg, men också allmänt bottensats, smuts, och i fornsvenskan jäst. Både i den latinska och i den fornsvenska texten anges att det handlar om vin.⁶⁷⁾

Eftersom Birgitta betraktat denna drägg som något negativt är en trolig tolkning att Birgitta avser vin som inte blivit befriat från vindräggen. Vinhistorikern

Tabell 8. En del liknelser om mat och textilier

Kap	Lundén	Innehåll
<i>Mat</i>		
1:22	1 s 109	aldrig bevaras vinet väl utom på dräggen
1:32	1 s 127	vin bevaras på dräggen i tillslutet krus, men det söta vinet får inte uppblandas med ättika
1:33	1 s 128	ost formas i ostkar tills det fått karets form
3:1	1 s 282	allt är smaklöst vid ett timligt bord där vin och bröd saknas
3:34i	1 s 342	om någon vill sila en mäktiga mans dryck genom oren duk, skall man inte skära bort det orena utan tvätta duken och sedan sila
4:24i	2 s 71	ölkar uppvärms, ölet utvidgas och växer, ångor och skumbildning; ångorna kan ge nysningar och huvudvärk
4:28i	2 s 74	bröddeg bör knådas kraftigt; åt herrskap ges vetebröd, åt allmogen sämre bröd, åt hundarna ännu sämre
4:81i	2 s 153	det är inte brukligt att kosta på ruttet kött insaltning
4:129	2 s 226	fisken bör uppskåras i ryggen där han har mest blod
8:48i	3 s 302	tillverkning av brännvin ("aqua ardens") genom att vinet upphetas och stiger eller sjunker genom rör till följd av eldens hetta tills det blir färdigt
8:48i	3 s 309	den som skalar äpple, slänger bort skalet men köttet behåller han
Ex 13	4 s 122	tillåtet för dem som fasta på bröd och vatten att förtära grönsaker och kokt vatten, ty torrt och trögt är brödet utan grönsaker, och kallt är vattnet om det inte kokas som gröt eller silas i korngryn (dvs som välling)
Ex 54	4 s 156-57	såg en eld och en liten gryta över elden och läcker mat i grytan. en man gick runt grytan, blåste på elden, makade på eldbränder och sörjde så för att grytan hölls kokande; men askan kan blåsa upp och göra maten illasmakande
Ex 96	4 s 189	gryta på eld, blåsa på kolen så att grytan skall komma i kokning
<i>Textil</i>		
1:7	1 s 83	Birgittas klädedräkt är särk, kjortel, skor, kappa, bröstsmykke
1:47	1 s 151	en moder med barn i moderlivet bereder kläder åt barnet
3:30	1 s 338	en god tvätterska lägger orent kläde mellan vågorna, på det att det måtte bli renare och vitare, men samtidigt aktar på böljeslagen så att icke klädet sjunker
4:26i	2 s 73	modern gör kläderna färdiga innan barnet kommer
4:123i	2 s 203	smädare: nyttigare för Brigitta att hon sitter och spinner som andra kvinnor än att hon disputerar med stöd av skrifterna
4:127	2 s 219	munkars kläder: snäv kjortel, enkel kåpa, skapulär (skulderkläde), fotbeklädnad; men modet istället lång kappa, kort tygstycke framtill och baktill, världslig hätta, skärp

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige

Hugh Johnson skriver att medeltidens viner hela tiden hotades av att surna, vilket ledde till att allting måste ske så fort som möjligt. Detta gällde inte minst hanteringen under transporter. I sin beskrivning av handeln med Nordeuropa anger han: "Någon omtappning hanns i regel inte med, alltså att man på det nu gängse sättet förde över vinet till en ny tunna för att bli av med dräggen. Dräggen fick följa med."⁶⁸⁾

Birgitta kanske bara, när hon var i Sverige, kände till och drack detta i våra ögon mycket dåliga vin. Men tolkningen är inte självklar, det skulle också exempelvis kunna avse mjöd som tillreds på jäst som sedan avskiljes.

Hennes beskrivning av brännvinet är också intressant. Liknelsen kan inte tolkas på annat sätt än att brännvin avses och att Birgitta beskrivit processen ganska korrekt (det finns som sagt ingen anledning att anta att hon var så obegåvad att hon inte klarade av att förstå tekniska processer). Uppenbarelsen, i 8:48, är ingiven i Italien från hösten 1349 och senare (för övrigt samma uppenbarelse som den där mekaniska ur omtalas, se ovan). Det intressanta är att brännvinstillverkning fick ett uppsving som medicin efter digerdöden, och John Granlund hänvisar också till denna uppteckning i sin artikel om brännvin i Kulturhistoriskt lexikon.⁶⁹⁾

I andra uppenbarelsen ger Birgitta en rad upplysningar av intresse, silduken tvättas, fisken skärs upp (i en annan liknelse talar hon om hur illa fiskrens luktar i 6:87), maten kokas i gryta och man blåser på elden. I ytterligare en uppenba-

relse, i 4:11 som inte nämnts i tabell 8 ovan, används liknelsen om grytan på elden med den smakliga maten. Men denna liknelse är underlig såtillvida att grytan slås sönder, och den har därför lämnats åt sidan.

Att man inte åt äppelskalet är en intressant upplysning. Äpplet återkommer i samband med barnuppfostran där äpplet är det goda att locka barnen med (i 6:12) eller som barnet gärna äter (i 6:41). Äpplet är därför vid sidan av honung, som förekommer i många uppenbarelsen, den söta mat som nämns.

Vad gäller textilier är Birgitta faktiskt ganska tystlåten. Birgit Klockars menar med utgångspunkt från berättelsen om att Birgitta sysslade med handarbete i barndomen, som en gång blev förvånansvärt lyckat, att "Handarbete antagligen inte var hennes starka sida".⁷⁰⁾ Om detta är orsaken till att arbete med textilier sällan förekommer är dock tveksamt.

Liknelserna om den havande kvinnan som gör kläder åt det kommande barnet ansluter till den stora mängden uppenbarelsen om hur det känns att vara med barn (barnet spritter i magen), om hur farligt det är att överbära, om födandet (födslovärkarna), om dödfödda (som kastas bort), om barnets lindor, om ammande och avvänjning, om att Jesusbarnet inte hade några fläckar, skorv i håret, orenligheter eller annat som alla andra barn hade och om barnens lek med dockor. Hela detta komplex av kvinnoliv är värt sin egen undersökning.

Bland dessa liknelser om barn finns en som i ett tycks sammanfatta hur husfrun på Ulvåsa såg på storhushållets sköt-

sel, i 6:52 ingiven i Sverige (Lundén 1957–1959 3 s 115):

”Därför vill jag nu göra såsom en god moder, som skrämmer sina barn, i det hon visar dem det ris, som även tjänarna (fsv. ”trälarerna”) får se. När barnen få se det, frukta de att förtörna modern och tacka henne för att hon hotade dem och icke slog dem. Tjänarna å sin sida frukta att få aga, om de förbryta sig, och av denna fruktan för modern i huset göra barnen mera gott än förut, tjänarna mindre ont.”

Kvarnar och hantverk

Som den sista delen av denna sammanställning skall jag ta upp de vardags-hantverk som Birgitta nämner. Jag skall inte ta upp det som jag kallar högteknologi, utan bara sådana hantverkssysslor som Birgitta med säkerhet varit i kontakt med i sitt vardagsliv som husfru på Ulvåsa. Anna Götlind har en katalog över en del av dessa hantverk, men utan att sortera ut de liknelser som innehåller detaljupplysningar och hon analyserar inte heller detaljerna i de flesta av dessa liknelser.⁷¹ Hon tar dock upp fyra av dem till närmare analys (se ovan).

I ett par fall som anges i tabellen nedan handlar det inte om liknelser utan om kommentarer som berättar om vad som sedan skedde, och dessa berättelser ligger närmare mirakelberättelser. De måste bedömas som att de påverkas av den uppfyllelse av profetior som de beskriver, och de ger inte ytterligare liknelser.

Kvarnar nämns flera gånger och denna verksamhet hör nära till gårdsbruket. I en liknelse från Italien, i 4:107,

talas om att mjölnaren eller eventuellt stenhuggaren, tillverkade kvarnstenar. I den fornsvenska versionen står ”stena brytir” (Klemming 1857–1884 2 s 199), men i den latinska *molendinarius* (Aili 1992 s 305). Vilket av alternativen som varit det ursprungliga är en öppen fråga. Själva arbetsprocessen, att leta upp sprickor för att klyva och bearbeta stenen, är skickligt iakttagen av Birgitta (eller finns i den eventuella förlaga hon använt).

Snickeri nämns ganska sällan, och då det nämns handlar det i första hand om skulptörer som snidar bilder, som i Ex 49, och detsamma gäller dem som arbetar i lera, som i Ex 84, se även 2:4. Inget av dessa belägg är med i tabell 9.

Av metallhantverket är det guldsmedet som Birgitta föredrar att hämta sina liknelser från, och det finns ytterligare flera än dem som nämns i tabellen, t ex 4:74 om att en guldsmed som skall göra ett stort arbete måste be om hjälp för att samla ihop guld. Bland dessa liknelser finns också den ofta omdiskuterade 4:7, den som inte handlar om en masugn utan om en guldsmedja (se ovan under forskningsöversikten). Den är dock mycket svårtolkad och jag har inte med den i tabell 9. Liknelserna, som är koplade till varandra, är en helvetesbeskrivning. Här nämns blåsbalgar och framför allt beskrivs hur guld upphettas för att renas från koppar. Ett kort omnämnande om hur guld renas i degeln, 6:39, hör till denna grupp av liknelser från guldsmedjans sfär.

En liknelse där Lundén anser att ”bilden är hämtad från bergsbruket” (kapitel

6:47, Lunden 1957–1959 3 s 109) är mycket svårtolkad och ger inte särskilt tydliga upplysningar om vad Birgitta kan ha vetat om bergsbruk. Att det som skulle dragas fram (i liknelsen själar) låg under berg eller nedrasat berg kan syfta på tillmakning men denna liknelse är för otydlig för att kunna tolkas konkret.

Metaller, som hårt stål och böjligt bly, omnämns men kan inte räknas till de liknelser som handlar om produktion utan ligger närmare naturiakttagelserna.

Från handel och resor förekommer skepp och skeppare (6:65, 6:67, SA 14) samt penningväxlare som bryter mynt (6:52). Antalet omnämnanden är inte så stort. Som en detalj kan påpekas att alla de tre här nämnda beläggen (inget av dem är dock med i tabell 9) handlar om skeppsbrott.

Sammanfattning om metoden

Denna sammanställning är långtifrån fullständig, men den ger en annan ingång till Birgittas uppenbarelsen än den vanliga. I den metod som använts har jag först rensat bort ett antal liknelser som handlar om det valda ämnet eftersom de inte är informativa nog eller av olika skäl inte kan anses handla om svenskt vardagsliv. De kvarstående liknelserna jämförs med vad vi känner till om medeltidens vardagsliv från andra källor eller med uppgifter om dessa arbetsprocesser från senare källor.

En slutsats är att flera liknelser sannolikt är hämtade från den verklighet som omgav Birgitta. En annan slutsats är att vi inte kan säga detta med säkerhet i det enskilda fallet. Liknelsen kan vara häm-

tad från en källa vi inte känner till.

Detta innebär att metoden endast kan användas för att ge ett helhetsintryck, och att den kräver att ett stort antal belägg sammanställs. Den helhet som här tagits upp innefattar jordbruk, jakt, fiske, hus hållsgöromål, hantverk och byggnader – företeelser som omgivit Birgitta som husfru på Ulvåsa. Bland alla dessa belägg finns en mångsidighet och detaljeringsgrad i skildringen av medeltidens vardagsliv som innebär att den lite tillspetsade formulering som jag en gång använde, Birgitta som folklivsskildrare, inte leder helt fel. Fogelklous närmast skönlitterära skildring är visserligen romantiserad men ger ändå en bättre uppfattning om liknelsernas verklighetsbakgrund än det oreflekterade avfärdanden av uppenbarelsen som källa till medeltidens vardagsliv som exempelvis Stolpe ger uttryck för.

Liknelserna är alltid religiöst motiverade och uttrycker en andlig tanke. Många av dem är hämtade från Bibeln. Här har jag kunnat göra en ganska detaljerad jämförelse tack vare Gustaf Dalman klassiska arbete om alla vardagsysslor som nämns i Bibeln. Men det finns också andra skriftliga källor, som Mats Övidssons stora samling av allegorier, som sannolikt spelat en stor roll. Exempelvis vad gäller biskötsel utgår Birgitta från sina kunskaper om bin, exempelvis hur de motar bort getingar vid flustret. Men samtidigt omfattar hon de medeltida vanföreställningar vilka ingick som en självklarhet i den tidens naturkunskap, som att visen (bi-drottningen) var en manlig kung.

Tabell 9 En del utförligare liknelser om hantverk

Kap	Lundén	Innehåll
<i>Kvarnar</i>		
4:66i	2 s 117	kvarndammen stundom håller kvar vattnet och stundom låter det rinna
4:97?	2s 171	då kvarnhjul står stilla males inte kornet; man skall bryta upp det som tilltapper vattentillförseln, när vatten åter flödar rör sig hjulet
4:107i	2 s 186	en mjölnare/stenhuggare som vill klyva kvarnstenar letar upp sprickor där han först passar in de finare instrumenten och sedan de grövre
Ex 55	4 s 158	kommentar: munk som blev befalld av abboten att hjälpa dem som arbetade i kvarnen, han var inte van vid en mjölnares arbete; munken förblev kvar i bön i kyrkan, och de som arbetade i kvarnen märkte inte att han inte kom.
<i>Övrigt hantverk</i>		
3:7i	1s 293	en blåsbälg full med luft vid ässjan, kol förtärs, den glödande metallen rinner
3:21i	1 s 322	eld upptänd med torrved som lämnar kol,
4:84	2 s 154	en guldsmed lade rent guld på vågen; en kolare kom och erbjöd kol, guldsmeden sa det är fastställt hur högt kolets pris är och gav honom något guld och använde kolet för sitt arbete; kolaren skaffade mat för guldets
6:9	3 s 33	kommentar: om en av Birgitta utpekad gudlös präst; senare då en klocka skulle gjutas flöt den sjudande malmen ur gjutformen och brände honom till döds
6:52	3 s 115	det trä vilket svarvas i svarvstolen svänger runt mot vasstjärn så att träet svarvas av; slipstenshandtag nämns

Anmärkning: i = ingivna från hösten 1349 och senare utanför Sverige

Birgit Klockars stora sammanställningar ger visserligen få direkta nedslag för de liknelser som här valts ut men visar ändå det inflytandespann som Birgitta befann sig i. Förutom olika lärda verk fanns också predikande klerker och andra i hennes omgivning som kan ha bidragit med material.

Dessutom finns ett drag av poetisk frihet som inte skall underskattas, där

metaforerna kunde anpassas efter den andliga meningen så att den verklighet de hämtades från vreds i önskad riktning. Här räcker det med att erinra om hennes olika husbeskrivningar, som visserligen ger rader av detaljer men där helheten inte låter sig omedelbart tolkas som en beskrivning av en medeltida gård. Däremot ligger i dessa husbeskrivningar som en självklarhet det fak-

tum att den nordiska gårdens många hus var funktionsspecialiserade.

Inflytande från hennes Italien-vistelse har här i stor utsträckning sorterats bort eftersom jag endast undantagsvis tagit upp liknelser om vingårdar och åsnor. Men ett påfallande drag är att Birgitta återanvänder liknelser som hon skapt redan under den svenska tiden. Detta visar att hon hela sitt liv använde de erfarenheter hon samlat, vilket inte är någon originell slutsats.

Det finns ingen strikt representativitet i urvalet av liknelser så att vi kan anta att hon exempelvis sysslat mer med får än höns. De många liknelserna om får är kopplade till fårets symboliska betydelse och starka ställning i Bibeln. Men i första hand har hon hämtat sina liknelser ur det verksamhetsfält hon har känt till. Det är förhållandevis få liknelser som kommer från t ex resande, handel eller krigsföring jämfört med liknelser från gårdsbruket i vid mening.

I hennes liknelser finns både det specifika för Norden, som höstärjning före vårsådd, och beskrivningar som tyder på handhavandets insikt som hennes beskrivning av hur löpeostens form skapas av ostkaret.

Trots dessa specifika drag som man återfinner gång på gång i uppenbarelsena kan man för det mesta inte säkert avgöra i vilken mån som det är verkligheten som skildras i den enskilda liknelsen. Men i detta skiljer sig Birgittas liknelser inte från många andra medeltida källmaterial rörande kulturhistorien. Dessa källor ger upplysningar som förvidits eller färgats av att texterna eller bilderna har

haft andra syften än att beskriva verkligheten. Visserligen kan man sälla bort de fall där symboliken eller det religiösa syftet är helt bestämmande, men för de övriga fallen, där belägget förefaller ge en rimlig beskrivning av verkligheten, kan man sällan vara helt säker.

Denna osäkerhet medför att metodens fjärde steg, att jämföra med andra källor, får en delvis annan innebörd. Målet är inte enbart att ta fram de mest utförliga beläggen som troligen återspeglar en samtida verklighet. Birgittas uppenbarelsen måste bli en del av ett antal källmaterial. Det används som en ledtråd tillsammans med andra. Man måste då använda den källkritiska pluralitetsprincipen: ju fler av varandra oberoende källmaterial som talar om en speciell företeelse, desto säkrare kan vi vara på att denna företeelse förekommit eller till och med varit det normala. Om en företeelse bara kan beläggas i ett enda källmaterial finns det anledning att förbli misstänksam. Den genomgång som här presenteras är därför inte fullständig förran ett tema valts ut och belysts med alla andra tillgängliga källor.

Sammanfattning om Birgittas skildring av 1300-talet

Men innan en sådan sammanställning med andra källor kan göras måste man ringa in vad Birgittas liknelser kan ge för upplysningar. För att återvända till den första slutsatsen, om att Birgitta använt sig av den verklighet som omgivit henne i ett spann av inflytanden från olika håll, så betyder detta att även om det funnits förbilder i Bibeln, så har hon ställt dessa

förebilder emot egna erfarenheter. Exempelvis vad gäller får och fåraherdar finns det ett stort antal belägg i Bibeln, eftersom denna skrift skapades för ett boskapsskötande folk. Men de liknelser som Birgitta valt ut kan återspegla egna erfarenheter trots att det finns likheter med texterna i Bibeln. Likheten kan ligga i att fårskötsel faktiskt bedrevs på delvis likartat sätt i Sverige och i Västasien (även skillnader framträder, som att herdens uppgift i Sverige inte i första hand var att söka vatten). När det gäller osttillverkning och ärjande med årder så har Birgitta i sina liknelser utgått från den verklighet som existerade i Sverige och inte från den som beskrivs i Bibeln.

Därmed kan jag nå fram till ett försök att ringa in de detaljer som Birgitta ger oss från sitt liv som husfru för en storgård i det tidiga 1300-talets Sverige. Jag skall här ta upp ett större antal av beläggen i tabellerna än som nämns i de direkta kommentarerna efter tabellerna. I dessa kommentarer var avsikten att i första hand ta upp de belägg som belyser de källkritiska problemen.

Bland husdjuren ägnar hon mest uppmärksamhet åt fåren. Fåren vaktas av en herde, vars uppgift är att skydda fåren mot vilddjur. Att vargarna river särskilt de sjuka fåren tyder på att herden ansågs ha kontroll över de friska som han driver och håller samlade. Herden skall också se till att fåren stängs in i fårhus, och han kan använda sig av blomsterkvastar att locka fåren med. Får, särskilt baggar, som har dålig ull eller som stångas skall slaktas så att de inte stör de andra fåren. Får har ägomärke i örat, och fårhjordar med

olika ägare kan gå tillsammans. Fåren ger ost, mjölkdryck och ull, egendomligt nog nämns inte kött. Inte heller vallhundar nämns.

Bland övriga djur är det egentligen bara bina som består med så många utförliga liknelser att man kan få en uppfattning om skötseln. Birgitta skriver att trästockar användes som bikupor, och att de sämsta bisamhällena togs undan på hösten.

Hästarna ryktades och man kunde låta dem beta på ängen, dvs på den mark som annars skulle sparas för höskörd. Hästarna tillhörde de dyrbaraste djuren. Att Birgitta varit i kontakt med nötkreaturen framgår av den vämjelse hon har upplevt när deras smutsiga svansar svept över kringstående, säkerligen inkluderande Birgitta, och smutsat ned dem.

Från åkerbruket hämtas ganska många liknelser, men de flesta behandlar ärjandet och då särskilt hur årdret river upp ogräset, ett viktigt och nödvändigt arbete. Hon beskriver ärjandet på hösten inför vinterns tjäle. Sådden skedde sedan på våren. Åkrar som vuxit igen med tistlar måste röjas för hand med särskilda redskap innan man kunde ärja.

För att gräva diken och andra gropar användes spadar att gräva, skyfflar att lyfta upp jorden och kar eller motsvarande för att transportera bort jorden.

Trädgårdsskötsel har också fångat Birgittas intresse och hon beskriver ympning initierat, liksom odling av växter för att färga textilier. Hon poängterar att tidpunkten för skörden är viktig för färgkvaliteten. Mullvadarna är ett problem, och vid nyplantering bör man vara försik-

tig och inte hugga ned alla träd på en gång. Att plantering av äppelkärnor kan leda till oväntade resultat vet hon också.

Byggnadsdetaljer tillhör Birgittas favoriter bland liknelser, och här får vi beskrivningar av dörrar som hängs upp på krok, av den medeltida bebyggelsens typiska takfönster (där den fattige tycks saknat takfönster), av låskonstruktioner av trä där en regel skjuts åt sidan tack vare de urtag som har skurits i den och som passar till nyckeln. Även rörande den enkla inredningen ger hon upplysningar, om den vanliga halmen på golvet, där möblemanget bestod av säng och bänk.

I sin utförligaste hus-liknelse beskriver hon fem hus, ett för bröd och dryck, ett för kläder, ett för kärl och tunnor, ett för redskap och ett för boskap, särskilt dragarna. Detta behöver inte motsvara den uppsättning av ekonomibyggnader som fanns på en gård, men uppenbarelsen utgår från den grundprincip som fanns på de svenska gårdarna med deras knuttimrade hus, där man som regel hade funktionsuppdelade hus, som fåhus, sädesbod, visthus, etc. Det ligger således en verklighetsanknytning också i dessa hus-liknelser.

Jakt och fiske har inte nyttjats metaforiskt av Birgitta i samma grad som andra delar av arbetslivet. Men jakt med dold snara och med flottbestruken rävsax beskrivs, liksom fågelfänge med limsticka och lockpipa (även om de två sista jaktmetoderna blandas samman i hennes beskrivning). Högreståndsjakt med jakthund är hon väl bekant med, och hon tycks också beskriva djurgårdar för nöjesjakt.

För fiske nämner hon nätfångst från strandkanten. I en liknelse om predikantens värv talar hon om risken att komma allt för långt ut vid nätfiske. Hon talar också om att fånga fisk på metkrok.

Matberedning är ett av de områden där Birgitta är som utförligast i sina liknelser. Av andra uppenbarelsen och av levnadsbeskrivningen framgår att Birgitta grubblade över om hon åt för mycket: om detta är ett uttryck för hennes längtan efter späkning eller fruktan för frosseri kan vi inte veta, kanske för båda delarna.

Hennes funderingar om vad olika sorters föda är bra för är intressanta: bröd ger styrka åt ådror och senor och drar bort all orenlighet ur kroppen (vilket rimligen avser avföringen). Dryck åstadkommer god matsmältning och släcker törsten. Sovel ger bättre smak i munnen och skänker större läckerhet och ger bättre blod. I en annan uppenbarelse säger hon om fastetid att bröd blir torrt om det inte förtärs med grönsaker. Och några gånger undslipper hon sig sina erfarenheter från ett överklassliv, om att det är smaklöst på ett bord där vin och bröd saknas och en annan gång att herrskap äter vetebröd. Hon har levt i en tid då mat, och funderingar kring mat, utgjort en stor del av livet.

Hon talar om osttillverkning i ostformar där osten genom pressning får ett särskilt utseende. Hon talar om öltillverkning där brygden kokas i stora kar och där ångorna kan påverka dem som står och rör. Detta förefaller vara erfarenhetsbaserade detaljkunskaper.

Bröddegen skall knådas väl. Det är

ingen idé att koka på ruttet kött insaltning. Att koka i en gryta över elden återkommer hon flera gånger till, och detta återspeglar sannolikt sodet eller supanmatens dominerande ställning i det medeltida köket. Birgitta beskriver hur den som lagar maten blåser på elden för att få det att koka, samtidigt som det är risk för att sot hamnar i maten.

Ett särskilt intresse tycks Birgitta ha hyst för vin, som sannolikt var en viktig del av det rikemanshushåll som hon förestod. Men det importerade vin hon köpt tycks ha varit av ganska dålig kvalitet, där man sannolikt inte ens tappat om det utan det fanns drägg kvar som måste silas bort. Den mäktige mannens silduk, som skall tvättas regelbundet, har kanske använts för vin om detta varit bemängt med drägg. (Annars är sildukens främsta roll i det äldre bondesamhället att rensa mjölken.) Det färskvin hon talar om löpte stor risk att omvandlas till vinäger.

Textilier behandlas betydligt mera kortfattat. I biktfadernas levnadsbeskrivning står om Birgitta att hon som tolvåring – hos sin moster – sysslade med handarbete i silke och guldtyg.⁷²⁾ Lite längre fram står i denna levnadsbeskrivning att hon under sin tid som husfru på Ulvåsa, när hon inte läste Bibeln eller om helgonens liv, var sysselsatt med handarbeten.⁷³⁾ Detta talar emot tanken på att Birgitta inte skulle varit intresserad av textilt arbete. Men bland uppenbarelsen finns också en kommentar om den man som hånade henne och sa att hon borde sitta och spinna som andra kvinnor och inte syssla med andliga frågor.

I liknelserna förekommer textilier

bara som en kommentar om nyttan med dem, i samband med den utförliga redogörelsen för olika hus, där hon säger att linnet är mjukt så att man har det närmast kroppen, ullen värmer och sidenet är lyx.

En av hennes favoritliknelser handlar om att kvinnan när hon blivit havande gör i ordning det kommande barnets kläder. Denna liknelse hör samman med alla de som handlar om barnafödande och barnuppfostran. Åttabarnsmodern har i sina tankar ofta återkommit till barn och födande, men detta centrala tema har jag valt att inte ta upp i denna artikel (det är dock ingen tillfällighet att just Heliga Birgitta är den som i en uppenbarelse låter Jungfru Maria slippa alla födelsens vedermödor så att Jesusbarnet plötsligt, mirakulöst bara ligger framför henne på marken).

En liknelse handlar om tvätt, där hon beskriver tvätterskans teknik i att låta textilierna "rida" på vattenytan och därmed bli ordentligt sköljda utan att sjunka och bli svåra att dra upp ur vattnet. Liksom många av de ovan nämnda ger denna liknelse en handhavandets detaljkunskap som tyder på att den hämtats ur egen erfarenhet. Just det problem Birgitta beskriver är den skicklighetsdetalj som en tvätterska som sköljer i en sjö måste kunna hantera.

Kvarnar och hantverk har hon knappast sysslat med själv, men som husfru på en stor gård har hon kommit i kontakt med sådana sysslor. Det är vattenkvarnen hon beskriver, väderkvarnen hade vid denna tid bara nyligen börjat spridas i Sverige. Hennes iakttagelse av hur man tillverkar kvarnstenar genom att leta

sprickor i stenen för att klyva den kan mycket väl bygga på självsyn. Berättelsen om en munk som smiter från det dammiga och mödosamma arbetet i kvarnen är en intressant miniberättelse, men den faller utanför kategorin liknelser.

Bland övriga hantverk finns några spridda upplysningar, som dock inte alls tyder på att Birgitta varit oinsatt. Liknelsen om förhandlingen mellan kolaren och guldsmeden om priset på kol kan vara hämtad från någon annan källa, men koltillverkning och dess betydelse för smidet återkommer i ett par andra uppenbarelser. Svarvstolen med svarvjärnet är det enda mera utförliga omnämnandet som ges av snickeri. Huruvida dessa hantverkare funnits på godset eller i någon närliggande stad framgår inte. Det är dock inte osannolikt att både smeder och snickare funnits på godset.

Vad vi får är brottstycken ur 1300-talets vardagsliv som är värdefulla eftersom de enda källor från denna tid som också ger utförligare upplysningar om vardagslivet är landskapslagarna och landslagen. Många av Birgittas liknelser ger ett initierat intryck och hon har haft kunskaper om både boskapsskötsel, åkerbruk och hushållsarbeten.

Andra aspekter

Konstaterande av det kulturhistoriska källvärdet i Birgittas liknelser innebär att man kan gå vidare och ta upp andra aspekter av medeltidens liv som kan ha givit ett avtryck i Birgittas liknelser. Sådana aspekter kan vara sexualitet, rättsskipning och folketro. Även andra materiella och sociala aspekter finns kvar att stu-

dera, exempelvis adelns liv och fester eller förhållandet mellan underlydande och deras herrar så som detta framträder ur Birgittas perspektiv.

Att Birgitta ofta talar om sexualitet och har ett mycket konkret förhållningssätt till detta ämne är ofta omtalat. Nina Sjöberg arbetar med en studie av dessa frågor och även av det generella förhållandet mellan man och hustru enligt uppenbarelserna.

Rättsskipningen var väl bekant för Birgitta som lagmansdotter. Hon talar flera gånger om att sätta tjuv i stock, även galgen dyker upp flera gånger och att tjuvar straffas med järn eller förs bort med rep om halsen. Klockars har ett kapitel rörande lagtextens betydelse, och tar upp ytterligare exempel.⁷⁴⁾

Från folktron är Birgittas beskrivningar av hur man vårdar tomtar och sätter ut mjölk åt dem ofta omtalad. Ett område som gränsar till folktron är ordspråken, och Klockars har funnit nära tjugo ordspråk.⁷⁵⁾ Här finns ordspråk som ”den som är tålig föraktas”. Några årtionden senare sammanställdes Peder Låles ordspråksbok i Danmark med ett tusental ordspråk, en skrift som finns bevarad i en svensk version från början av 1400-talet. Birgitta levde i en språklig kultur där man ofta formulerade sig i metaforiska ordspråk. Detta kan ha inverkat på den metaforiska konkretion hon arbetar med i sina liknelser.

Jag skall vilja avsluta med något som är ett klassiskt pojkestreck som har funnits genom århundraden. I en odaterad uppenbarelse, 3:17, låter Birgitta djävulen säga om en kvinna han skall förarga att

han ”skall kasta mina karborrar i hennes kjol”. En motsvarighet finns i biktfädernas levnadsbeskrivning där Birgitta i en uppenbarelse skall ha sagt att en demon, en neger, kastar törnetaggar på klänningsfransarna (Lundén 1957–1959 1 s 36). Kanske har Birgitta varit utsatt för, eller med missnöje åsett, detta pojkestreck och hennes upprördhet kan vi fortfarande känna genom seklerna.

Det konkreta hos Birgitta är således inte uttömt med denna artikel, min avsikt har endast varit att visa att det går att, med källkritisk försiktighet och med hänsyn till helheten, utvinna kunskap om medeltidens vardagsliv i hennes uppenbarelser. I vart och ett av ovan angivna teman, exempelvis trädgårdsskötsel eller boskapsskötsel, kan man genom en ytterligare detaljanalys av texten och sammanställning med andra källor, komma längre än vad jag här kunnat på detta begränsade utrymme.

Heliga Birgittas uppenbarelser är, lästa på detta konkreta sätt, en underbar litteratur och de ger en detaljerad och livfull bild av 1300-talets Sverige just innan digerdöden slog till. Men – det vill jag säga än en gång – detta inte innebar ett förnekande av att de också kan läsas och normalt läses på helt andra sätt.

Noter

Denna artikel ingår i ett projekt om medeltidens boskapsskötsel, som finansieras av Stiftelsen Lagersberg.

- 1 Bergh 2002 s 43, tidigare forskning har menat att Ulf dog 1344.
- 2 Myrdal 1985 s 26.
- 3 Om detta sätt att söka ledtrådar se Ginzburg 1989.

- 4 Om utgåvorna se Bergh 2002 s 220.
- 5 Rörande de vedertagna förkortningarna, se Bergh 2002 s 223.
- 6 Andersson 1993 s 232–237, Andersson 2001 s 11, 129.
- 7 Fogelklou 1941 s 74.
- 8 Fogelklou 1941 s 130, hon anger 2:18 vilket avser den fornsvenska versionen, som är 2:26 i den latinska.
- 9 Fogelklou 1941 s 132.
- 10 Klockars 1966 s 23.
- 11 Klockars 1966 s 228.
- 12 Klockars 1966 s 68, 135.
- 13 Klockars 1966 s 129.
- 14 Stolpe 1973 s 71, jämför Stolpe 1974 s 169.
- 15 Stolpe 1973 s 72.
- 16 Stolpe 1974 s 171.
- 17 Götlind 1993 s 163.
- 18 Myrdal 1991.
- 19 Götlind 1993 s 172.
- 20 Furuhausen 1990 s 94.
- 21 Odelman 1993.
- 22 Piltz 1997 s 83.
- 23 Bergh 2002 s 122.
- 24 Bergh 2002 s 124.
- 25 Bergh 2002 s 236.
- 26 Raudvere 2003 s 81.
- 27 Bergquist 2003 s 117.
- 28 Sjöberg 2003 s 181–182.
- 29 Ränk 1966 s 113ff.
- 30 Dalman 6 s 312f.
- 31 Här kan tilläggas ett intressant faktum, som visserligen inte har bäring på Birgitta, men väl på den kristna retoriken som sådan. Dalman 1928–1939 6 s 193–97 påpekar att herdarna i Bibelns område tycks ha föredragit vita får och svarta getter, och de har styrt aveln i den riktningen.
- 32 Klockars 1966 s 135–136.
- 33 Piltz 1986 s 11–12.
- 34 Piltz 1986 s 12–14, med facsimile på den hundra sidan till bokstaven ”S” ur Alphabetum.
- 35 Piltz 1986 handel och sjöfart: s 32, 35, 36; tjuvmjölkanke väsen s 48; boskapen följer s 84; jord och plog s 116.
- 36 För en översiktlig sammanfattning se Götlind 1993 s 165–167.
- 37 Klockars 1966 s 23; Furuhausen 1990 s 12; Bergh 2002 s 45.

- 38 Götlind 1993 s 166–168.
- 39 Lundén 1957–1959 2 s 71.
- 40 Klockars 1966 s 87, jämför samma uppfattning hos Hårdelin & Borgehammar 2003 s 265
- 41 Dalman 1928–1939 6 s 190 belägg om får; s 229ff belägg på herdar. Se även Møller-Christensen & Jørgensen 1953 s 17ff.
- 42 Se KL s v Ejermaerke.
- 43 Møller-Christensen & Jørgensen 1953 s 24 om färfälla/fårhus och de mellanformer som kan finnas i Västasien.
- 44 Klockars 1971 s 54–59 tar upp Birgittas liknelser om djur, men kommer inte in på frågan om huruvida naturiakttagelserna bygger på självsyn, på folktro eller är hämtade från skriftliga källor.
- 45 Jämför Rodin 1983 för en beskrivning om räven-och-gässen särskilt i ikonografiskt material, under senmedeltiden.
- 46 KL s v steklar i band 17 spalt 136, av John Bernström som också citerar Birgitta som det svenska belägget.
- 47 Allmänt rörande djursyn på medeltiden se Salisbury 1994; i de enskilda fallen i Norden se djur-artiklar i KL.
- 48 KL s v älg.
- 49 Klockars 1966 s 77.
- 50 Jämför t ex alla belägg på fåror i Bibeln i Dalman 1928–39 2 s 193, och om ärjning de föregående cirka hundra sidorna.
- 51 Jämför Gejrot 1996 s 33 som diskuterar detta belägg på Birgittas pestförutsägelse.
- 52 Myrdal 1985 s 78.
- 53 Se Myrdal 1985 s 94–98.
- 54 Om denna gräv-liknelse Myrdal 1985 s 63.
- 55 KL s v frugtraeer. Upplysningar även från ympningskunnige Clas Tollin.
- 56 Henningsen 1974 s 16, jämför s 44ff om växter för växtfärgning.
- 57 Wiktorsson 2003 s 69, jämför Lundén 1957–1959 2 s 312 med bifogat faksimil av Birgittas handskrift, och på s 93 en översättning av den latinska texten. Jämför Högman 1951 s 24, 32, 53.
- 58 Högman 1951 s 36–37.
- 59 Klockars 1966 s 83.
- 60 Klockars 1976 s 63–64.
- 61 Om talsymbolik hos Birgitta, och användande av tretal, se Odelman 1993 s 19.
- 62 Hos Fogelklou 1941 s 131 finns följande formulering: ”I Revelationerna får vi vandra kring på ågorna med Birgitta. En av hennes vackraste uppenbarelser låter oss se Kristus en natt komma och knacka på i en av utgårdarna med de vanliga fem husen (boring, stekarhus, bryggghus, sovstuga, gäststuga) för att i sena timmen söka hårbärge. Ibland är det väl tydliga minnen av det som hört henne till – man tycker sig nästan man ser hur stugorna ligga där i månljus.” Jag vet faktiskt inte vilken uppenbarelse Fogelklou avser, möjligen är det denna i kapitel 2:3, men jag förstår då inte hennes tolkning.
- 63 Dalman 1928–1939 6 s 315–370 om jakt och fiske.
- 64 Klockars 1976 s 107.
- 65 Klockars 1966 s 81–82, jämför s 73.
- 66 Rikligt med belägg på vin och vintillverkning i Dalman 1928–1939 4 388 ff.
- 67 Se Klockars 1966 s 283 i registret med hänvisningar till beläggen på drägg/faex hos Birgitta, jämför Klemming 1857–1884 1 s 67, 100.
- 68 Johnson 1990 s 125. Om drägg i vin i Bibeln se Dalman 1928–364 s 373. I denna fråga har jag också konsulterat vinexperten Jan Myrdal.
- 69 KL s v brännvin.
- 70 Klockars 1976 s 40.
- 71 Götlind 1993 s 170.
- 72 Lundén 1957–1959 1 s 19.
- 73 Lundén 1957–1959 1 s 22.
- 74 Klockars 1966, se även Pernler 1993.
- 75 Klockars 1966 s 241–254, i hennes register.

Tryckta källor

- Aili, Hans. *Sancta Birgitta Revelaciones Book IV*. (SFSS 2:a ser lat skr 7:4). Stockholm 1992
- Bergh, Birger. *Sancta Birgitta Revelacions Book VI*. (SFSS 2:a ser lat skr 7:6). Stockholm 1991
- Gejrot, Claes. *Vadstenadiariet*. Stockholm 1996
- Hollman, Lennart. *Sancta Birgitta Reuelaciones extrauagantes*. (SFSS 2:a ser lat skr 5). Stockholm 1956
- Hårdelin, Alf (översättning) och Borgehammar, Stephan (kommentar). *Heliga Birgittas uppenbarelser i urval*. Stockholm 2003
- Klemming, G E. *Heliga Birgittas uppenbarelser 1–4*. (SFSS 14). Stockholm 1857–1884

- Lindell, Inger. *Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61*. (SFSS 84). Stockholm 2000
- Lundén, Tryggve. *Den heliga Birgitta: Himmelska uppenbarelser 1–4*. Malmö 1957–1959.
- Morris, Bridget. *Book V of S Birgitta's Uppenbarelser*. (SFSS 80). Stockholm 1991
- SFSS = Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar
- Undhagen, Carl-Gustaf. *Sancta Birgitta Revelaciones Book I*. (SFSS 2:a ser lat skr 7:1). Stockholm 1978
- Litteratur**
- Andersson, Roger. *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Stockholm 1993
- Andersson, Roger. *Birgittinska ordenspräster som traditionsförmedlare och folkfostrare*. Stockholm 2001
- Bergh, Birger. *Heliga Birgitta, åttabarnsmor och profet*. Lund 2002
- Berquist, Lars. "Birgittas värld: kärlek och grymhet." *Birgitta av Vadstena, pilgrim och profet 1303–1373*. Stockholm 2003
- Dalman, Gustaf. *Arbeit und Sitte in Palästina*. Gütersloh 1928–1939
- Fogelklou, Emilia. *Bortom Birgitta*. Stockholm 1941
- Furuhagen, Hans. *Furstinnan från Närke som blev Heliga Birgitta*. Stockholm 1990
- Ginzburg, Carlo. *Ledtrådar: Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*. Stockholm 1989
- Götlind, Anna. *Technology and religion in Medieval Sweden*. Göteborg 1993
- Henningsen, Ingeborg Mule. *Växtfärgarens ABC: Hur man färgar garn med växter från skog, äng och köksträdgård*. Stockholm 1974
- Husberg, Erik. *Honung, vax och mjöd. Biodling i Sverige under medeltid och 1500-tal*. Göteborg 1994
- Högman, Bertil. *Heliga Birgittas originaltexter*. (SFSS 205). Stockholm 1951
- Johnson, Hugh. *Vin genom tiderna*. Stockholm 1990
- KL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1–22. Malmö 1956–1978
- Klockars, Birgit. *Birgitta och böckerna*. Stockholm 1966
- Klockars, Birgit. *Birgitta och hennes värld*. Stockholm 1971
- Klockars, Birgit. *Birgittas svenska värld*. Stockholm 1976
- Myrdal, Janken. *Medeltidens åkerbruk*. Stockholm 1985
- Myrdal, Janken. "Är Heliga Birgittas uppenbarelser endast religion?" *Scandia* 1991
- Møller-Christensen, Vilh., Jørgensen, K E Jordt. *Bibels djurvärld*. Stockholm 1953
- Odelman, Eva. "Uppenbarelsernas retorik." *Heliga Birgitta- budskapet och förebilden. Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3–7 oktober 1991*. Stockholm 1993
- Piltz, Anders. *Magister Mathias: Vägen till Jerusalem*. Uppsala 1986
- Piltz, Anders. "Medeltidskyrkans genrer." *Den svenska litteraturen 1. Från forntid till frihetstid*. Stockholm 1997
- Sven-Erik Pernler. "Tres leges sunt." Om lagmansdottern och lagarna. *Heliga Birgittabudskapet och förebilden. Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3–7 oktober 1991*. Stockholm 1993
- Raudvere, Catharina. "Verklighetsåtergivning i Birgittas uppenbarelser." *Birgitta av Vadstena, pilgrim och profet 1303–1373*. Stockholm 2003
- Rodin, Kerstin. *Räven predikar för gässen: En studie av ett ordspråk i senmedeltida ikonografi*. Uppsala 1983
- Ränk, Gustav. *Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige*. Stockholm 1966
- Salisbury, Joyce. *The beast within. Animals in the Middle Ages*. New York 1994
- Sjöberg, Nina. *Hustru och man i Birgittas uppenbarelser. Heliga Birgitta och Västergötland*. Skara 2003
- Stolpe, Sven. *Birgitta i Sverige*. Stockholm 1973
- Stolpe, Sven. *Birgitta i Rom*. Stockholm 1974
- Wiktorsson, Per-Axel. "Den skrivande Birgitta." *Heliga Birgitta och Västergötland*. Skara 2003